

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FEMİNİST SANAT HAREKETİ BAĞLAMINDA KADININ
TOPLUMDAKİ ROLÜNÜN ÇAĞDAŞ SANATTA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülşah ŞAHİN

Görsel Sanatlar Ana Bilim Dalı
Görsel Sanatlar Programı

MART, 2024

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FEMİNİST SANAT HAREKETİ BAĞLAMINDA KADININ
TOPLUMDAKİ ROLÜNÜN ÇAĞDAŞ SANATTA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülşah ŞAHİN
(Y2112.240006)

Görsel Sanatlar Ana Bilim Dalı
Görsel Sanatlar Programı

Tez Danışmanı: Prof. Mehmet Reşat BAŞAR

MART, 2024

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Feminist Sanat Hareketi Bağlamında Kadının Toplumdaki Rolünün Çağdaş Sanatta Yansımaları” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça ’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.
(07/03/2024)

Gülşah ŞAHİN

ÖNSÖZ

“Neden hiç büyük kadın sanatçı yok?” makalesini temel alarak yazdığım bu tezin yola çıkış amacı kadının toplumda gereken değeri görmemesinin yanı sıra sanatçı olarak da sanat sektöründe çalışmalarının erkekler kadar temsil edilmesine olanak tanınmaması olmuştur. Kadınların sürekli ötekileştirilen bireyler olarak hissettikleri olumsuz duyguların eserlerinde nasıl bir yankı uyandırdığı ve bu olumsuz tutumlardan kurtulmak için ne tür mücadeleler verdikleri büyük bir merak uyandırmaktadır. Bir kadın, bir kız çocuğu annesi ve dünyadaki tüm kadınların yaşadıkları sorunların farkında olan bir birey olarak küçüğe olsa bir farkındalık uyandırmak adına yazdığım bu tez başından sonuna kadar planlanmış bir çerçeve kapsamında ilerlermiş, literatür taraması yapılarak feminist sanatın alt metinde sanat dünyasında ne tür etkiler bıraktığını derinlemesine incelemeyi amaçlamıştır. Feminist hareketin çağdaş sanata olan etkilerinin kadın sanatçıların süzgecinden nasıl geçtiğine dair detaylı bir analiz yapılmış ve tezin genel çerçevesini oluşturan bulgular elde edilmiştir.

Neyle karşılaşacağımı bilmeden çıktığım bu yolda tüm zorlukların üstesinden gelebilmeme yardımcı olan, mesleki ve akademik gelişimime hem profesyonel anlamda hem de samimiyetle katkıda bulunan tez danışmanım sevgili Prof. Mehmet Reşat BAŞAR’ a kapısını bana daima açık tuttuğu, her telefonuma bıkmadan cevap verdiği, sabırla bana, fikirlerime katlandığı ve lisans eğitimim boyunca bana değerli bir birey olduğumu hissettirdiği için çok teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde her gün arayarak ne zaman bitecek diyen sevgili aileme, hayatımın her alanında bana eşten öte arkadaş olan sevgili eşim Fatih ŞAHİN’ e ve bu süreçte ondan çalmak zorunda kaldığım zamana ve ilgiye rağmen beni çok seven canım bebeğim Lidya ŞAHİN’ e sabırla ve anlayışla beni destekledikleri, umut verdikleri, cesaretlendirdikleri ve en önemlisi hep yanımda oldukları için çok teşekkür ederim.

FEMİNİST SANAT HAREKETİ BAĞLAMINDA KADININ TOPLUMDAKİ ROLÜNÜN ÇAĞDAŞ SANATTA YANSIMALARI

ÖZET

Feminist hareket kadının ataerkil düzende maruz bırakıldığı düşmanlığa ötekileştirmeye ve kadını ikinci cinsiyet olarak algılayan zihniyetlere karşı toplumsal düzen içerisinde yürütülen adalet arayışıdır. Kadınların erkekler ile eşit haklara sahip olması ve aynı zamanda özgürlüklerine sahip çıkma çabaları feminist mücadelenin temel taşlarını oluşturmaktadır. Kadının uğradığı maddi ve manevi şiddet ilk çağlardan günümüze uzanmaktadır. Feminist hareket, kadının toplumda sahip olduğu yere gelebilmesi için yine toplumda ötekileştirilen ve erkek egemen sanatçılar içerisinde hak ettikleri yere gelebilme mücadelesi veren kadın sanatçıların başvurduğu feminist sanat ile iş birliği yapmaktadır. Çalışmalarının gücünü göstermek isteyen kadın sanatçıların eserlerinin kabul görmediği bir ortamda feminist sanat anlayışı yepyeni bir dilin oluşmasına olanak sağlamıştır. Feminist sanat, kadına atfedilen güzellik, çirkinlik vb. kalıpların ötesinde, kadının üreten, kendini her alanda geliştiren, önyargılara cesaret ile karşı koyabilen, sanat alanında erkekler kadar yetkin olabilen bir varlık olduğunu ortaya koyma çabası içerisinde olmuştur. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkisini gösteren Feminist sanat hareketi, Türkiye’de var olan siyasal baskılara rağmen kadın sanatçıların toplumda hak ettikleri yere gelebilmeleri adına kendilerine rehber edindikleri bir kılavuzdur. Feminist sanat, cinsiyet farklılıklarından kaynaklanan güç dengesizliklerini yok saymaktadır. Bir grup kadın sanatçının çeşitli sanat etkinliklerine imza atarak önemini vurguladıkları feminist sanat birçok kadın sanatçıya ilham olmuştur. Dönemin kadın sanatçıları sanat pratikleri ile ortaya koydukları düşüncelerini; kavramsal sanat, pop art, enstalasyon, video, performans gibi ifade biçimleriyle eserlerine yansımışlardır. Bu çalışmada feminist sanatın sanat ortamındaki etkileri üzerinde durulmuş, aynı zamanda kadınları beden, cinsiyet ve kimlik bağlamında ele alan birçok

sanatçının konuya olan duyarlılıklarını, dönemlerinde yaşanan kadın sorunlarını feminist bir bakış açısıyla sanat eserlerine yansıtmaları, feminizmin tarihsel süreçleri dikkate alınarak incelenmiştir. Bu çalışma ile cinsiyet üzerinden dayatılan eşitsizliğin kadınlar üzerinde ne tür etkilere yol açtığını, evrensel bir sorun olan ikinci cinsiyet sorunsalının toplumlar üzerinde kendini nasıl gösterdiğini ve bu önyargılı tutumun kadın sanatçıları nasıl etkilediğini ifade etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Cinsiyet, Feminizm, Sanat, Kimlik

REFLECTIONS OF WOMEN'S ROLE IN SOCIETY IN CONTEMPORARY ART IN THE CONTEXT OF THE FEMINIST ART MOVEMENT

ABSTRACT

The feminist movement is a search for justice within the social order against the hostility to which women are exposed in the patriarchal order, the marginalization and mentalities that perceive women as the second gender. Women's efforts to have equal rights with men and at the same time to protect their freedom constitute the cornerstones of the feminist struggle. The material and moral violence suffered by women extends from ancient times to the present day. The feminist movement cooperates with feminist art, which is applied by female artists who are marginalized in society and struggling to reach their rightful place among male-dominated artists, in order for women to reach their rightful place in society. In an environment where the works of female artists who wanted to show the power of their work were not accepted, the feminist understanding of art allowed the formation of a brand new language. Feminist art, beauty, ugliness etc. attributed to women. It has made an effort to reveal that, beyond the stereotypes, women are beings who produce, improve themselves in every field, can resist prejudices with courage, and can be as competent as men in the field of art. The Feminist art movement, which has an impact in Turkey as well as in the world, is a guide that women artists use to reach their deserved place in society, despite the political pressures in Turkey. Feminist art ignores the power imbalances resulting from gender differences. Feminist art, the importance of which was emphasized by a group of female artists by organizing various art events, has inspired many female artists. Female artists of the period expressed their thoughts through their art practices; They are reflected in their works with forms of expression such as conceptual art, pop art, installation, video and performance. In this study, the effects of feminist art on the art environment were emphasized, and at the same time, the sensitivity of many artists who dealt with women in the context of body, gender and identity, and their reflection of the

women's problems experienced in their period on their works of art from a feminist perspective were examined, taking into account the historical processes of feminism. This study aims to express what kind of effects the inequality imposed on gender has on women, how the second gender problem, which is a universal problem, manifests itself in societies and how this prejudiced attitude affects female artists.

Keywords: Women, Gender, Feminism, Art, Identity

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
I. GİRİŞ	1
A. Problem Durumu	2
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
C. Sınırlılıklar.....	3
D. Yöntem	4
E. Tanımlamalar	5
1. Cinsiyet	5
2. Beden	5
3. Kimlik	6
4. Toplumsal Cinsiyet	6
5. Toplumsal Rol.....	6
6. Feminizm	7
7. Sanat.....	7
8. Feminist Sanat.....	7

II. KADIN OLGUSU	8
A. Kadının Toplumdaki Rolü	8
III. FEMİNİZM KAVRAMI	13
A. Dalgalar Halinde Feminizm.....	16
1. 1. Dalga Feminist Hareket	17
2. 2. Dalga Feminist Hareket	19
3. 3. Dalga Feminist Hareket	21
B. Feminist Sanat	22
IV. ÇAĞDAŞ SANAT	27
A. Çağdaş Sanatçıların Eserlerinde Feminizmin Yansımaları	29
1. Resim Sanatı	37
2. Performans Sanatı	43
3. Enstalasyon Sanatı	49
4. Fotoğraf Sanatı.....	54
5. Video Sanatı.....	57
V. SONUÇ.....	61
VI. KAYNAKÇA	65
ÖZGEÇMİŞ.....	68

KISALTMALAR LİSTESİ

AAS	: Atomik Absorbsiyon Spektrofotometresi
ANCA	: Antinötrofil Sitoplazmik Antikor
CVS	: Computer Vison Sendrom
CE	: Conformance European
DNA	: Deoksiribonükleik asit
HCl	: Hidroklorik Asit
HDL	: High Density Lipoprotein (Yüksek Yoğunluklu Lipoprotein)
ICP-AES	: İndüktif Eşleşmiş Plazma Atomik Emisyon Salınımı
ICP-MS	: İndüktif Eşleşmiş Plazma Kütle Spektrofotometresi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İSG	: İş Sağlığı ve Güvenliği
İSGÜM	: İş Sağlığı Güvenliği Merkezi
KKD	: Kişisel Koruyucu Donanım
KOAH	: Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı
MARD	: Mesleki Astım Rinit Dermatit
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMO	: Makine Mühendisleri Odası
MÖ	: Milattan Önce

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Willendorf Venüs'ü.....	8
Şekil 2. Lausel Venüs'ü.....	9
Şekil 3. Mısır'da Ptolemaios Hanedanından (İ.Ö 170) kalma evlilik sözleşmesi.	10
Şekil 4. Antik Mısır'da Firavun ve Eşi.....	11
Şekil 5. A Vindication of the Rights of Woman, 1792	14
Şekil 6. Dünyada Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Tarihine Bir Bakış	18
Şekil 7. Süfrajat Mücadelesi.....	19
Şekil 8. Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Işığındaki İkinci Cins	20
Şekil 9. Dayağa Karşı Dayanışma	20
Şekil 10. Bell Hooks.....	21
Şekil 11. Ulusal Galerilerde Kadın Sanatçıların Sergilerde Yer Alma Oranları	23
Şekil 12. Guerilla Girls Afişi, 1989.....	25
Şekil 13. Louise Bourgeois, Ev Kadın	39
Şekil 14. Miriam Schapiro, Wonderland, 1983	40
Şekil 15. Nur Koçak, Vasarely'e Saygı.....	41
Şekil 16. : İpek Duben, Şerife	42
Şekil 17. Jenny Saville, Propped	43
Şekil 18. Marina Abramovic, Rhythm 0	45
Şekil 19. Gina Pane, Azione Sentimentale.....	46
Şekil 20. Pippa Bacca ve Silvia Moro barış yolculuğunda	47
Şekil 21. Yoko Ono, Cut Piece.....	48

Şekil 22.	Canan Şenol, Odalık.....	50
Şekil 23.	Judy Chicago, Akşam Yemeği.....	51
Şekil 24.	Nezaket Ekici, Parıldayan Her Şey Altın Değildir Ama.....	52
Şekil 25.	Gülsün Karamustafa, Çifte Hakikat	53
Şekil 26.	Tracey Emin, Yatağım	54
Şekil 27.	Hannah Wílke, Yıldızlaşmış Nesnelere Serisi.....	55
Şekil 28.	Shirin Neshat, Allah'ın Kadınları.....	56
Şekil 29.	Nil Yalter, Göbek Dansı.....	58
Şekil 30.	Şükran Moral, Bordello.....	60

I. GİRİŞ

Feminist hareket, genel anlamda toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı koyarak erkek olarak doğmadığı için kamusal hayatın her alanında engellenen ve zorbalığa maruz bırakılan kadının toplumda hak ettiği saygıyı kazanması adına yürüttüğü çabadır. Erkek egemen bakış açısı kadını toplumda eş, çocuk, ev düzeni ile sınırlandırmış bilim, sanat, edebiyat ve bunun gibi yüzlerce alan erkeklerin ayrıcalıklı sahaları haline gelmiştir. Hayatı boyunca her konuda engellenen ve her hareketi yaşadığı toplumun kurallarına göre denetime tabi tutulan kadın babanın himayesinden ayrıldığında kocanın himayesine bırakılmıştır. Kadını aile içerisinde sözde saygın bir konuma yerleştiren ataerkil anlayış kadının sahip olduğu tüm yetenekleri yok sayarak onları kendi dünyalarına hapsetmiştir. Farklı kültürlerde tutumlar değişiklik gösterse de kadınların hissettikleri şeyler ve yaşadıkları süreçler dünyanın her yerinde aşağı yukarı aynı olmuştur. İnsanlığın var olduğu ilk andan bugüne değin kadın ve erkek bu dünyayı eşit olacak şekilde paylaşmamıştır. Koşulların değişiklik göstermesine rağmen kadına yöneltilen engel çarpıcı bir şekilde var olmaya devam etmiştir. Eski uygarlıkların bazılarında kız çocuklarına isim dahi verilmeyip onlara domuz diye hitap edilirken, bazılarında miras, evlenme gibi konularda hiçbir hak tanınmamıştır. Kutsal kitapların bazılarında kadının yılandan, zehirden ve ölümden daha iğrenç bir yaratık olduğundan bahsedilirken, bazılarında kadınlar dine kabul dahi edilmemiş bunu yanı sıra dini kitaplara dokunmaları yasaklanmıştır. Kabul edildiklerinde de bunun dinin sonu olduğuna inanılmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde iki cinsiyet yasal statü anlamında eşit olmadığı gibi bazı haklar tanındığında da örf ve adetler devreye girerek kadını ait olmadığı bir kast sisteminin içerisine dahil etmiştir. Sanat alanında da durum farklı olmamıştır. Erkeklerin tekeline aldığı sanat ortamında erkek sanatçılar önemli kabul edilirken kadın sanatçılar görmezden gelinmiştir. Nochlin'e göre (2022: 36) "Neden hiç büyük kadın sanatçı yok?" Bu soru, kadın sorunu denen meseleyle ilgili hemen hemen bütün tartışmaların arka planında suçlayıcı bir biçimde çınlar durur. Fakat

feminist “ihtilaf” bağlamındaki bütün öteki sorularda olduğu gibi bu soru da meselenin özünü çarpıtarak sinsice kendi yanıtını verir: “Hiç büyük kadın sanatçı yok çünkü kadınlar büyük olamazlar.

A. Problem Durumu

Feminist sanat hareketi bağlamında kadının toplumdaki rolünün çağdaş sanatta yansımaları adlı bu çalışmanın problem durumu kadın üzerinde cinsiyet ayrımlarının kimlik ve benlik kavramına etkisi ile beraber diğerinin sanatı olarak adlandırılabilen olan feminist sanat ile olan ilişkisine, feminist sanatın kadının varlık mücadelesinde ne tür bir etkiye sahip olduğuna ve onu hangi ölçüde geliştirdiğine dair sorulara cevap aramaktadır.

Bu çalışmaya ait alt problemler şu şekildedir,

- Çağdaş sanatta kadınlar ve erkekler arasındaki fırsat, ücret ve toplumsal roller gibi konularda eşitlik söz konusu mudur?

- Kadın bedeni ve cinselliği üzerine toplumsal baskılara rağmen uygulanan otoriteye karşı kürtaj hakkı, cinsel özgürlük, sanat camialarında karşılık bulabilmek hangi ölçüde mümkündür?

- Sanat dünyasında kadınların tarih boyunca görmezden gelinmesini eleştiren feminist sanat hangi ölçüde başarılı olmuştur.

- Cinsiyet temelli şiddeti ele alan ve bu konuyu toplumsal farkındalık yaratmak ve şiddeti önlemek için kullanan çağdaş sanattaki feminist bakış açısının bulguları nelerdir?

- Feminist sanat, kadın sanatçıların güçlenmesi ve kendi hikayelerini anlatma sürecinde motivasyonlarını etkilemiş midir?

- Feminist bakış açısının çağdaş sanattaki yansımaları toplum tarafından zamanla nasıl karşılık görmüştür?

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kadınların yaşam alanlarının önemli oranda kısıtlandığı bir düzende kadın sanatçıların varlık gösterme çabalarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini kabul ettirmek için verdikleri mücadeleleri detaylı şekilde incelemek ve sonraki

araştırmacılara bu konuda katkı sağlamak bu çalışmanın en önemli amacıdır. Bu alışma, feminist sanatın kadının toplumdaki yerinin ağdaş sanatta nasıl ifade bulunduğunu anlamlandırmak adına gösterilen bir çabadır. Feminist sanatın tarihçesinin, kuramsal alt yapısının ve ağdaş sanattaki yansımalarının etkilerini anlamak adına sanatçıların eserlerinin incelenmesine dayanan bu çalışma, kadınların sanat dünyasındaki yerinin görünür olmasına yönelik devam eden bir çabanın parçasıdır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları mücadelesinin önemli bir parçası olan feminist sanatın önemi, cinsiyet üzerinden yapılan ötekileştirmeyi eleştiren, toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sağlayan ve kadınların varlık gösterme çabalarını güçlendiren bir platform sağlamasıdır. Bununla beraber sanatın gücünü kullanarak toplumda değişim yaratmak açısından büyük öneme sahiptir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet ile ilgili sorunlar üzerine farkındalık yaratmak, değişimi teşvik etmek, cinsiyet temelli ayrımcılığı güncel tutarak toplumun bu konu üzerinde düşünmesine ve konuyu tartişmasına olanak sağlamak değişim yaratma sürecine katkıdan bulunmamız açısından önemlidir. Kadının tarihsel süreçte ve özellikle günümüzde sanati kişiliği ve sanatsal kimliği üzerine yapılan araştırmalardan çıkarılacak sonuçlar açısından önem taşıyan bu konu kadın sanatçıların sanat eserlerine odaklanmamıza katkı sağlayacaktır.

C. Sınırlılıklar

Feminist sanat hareketi bağlamında kadının toplumdaki rolünün ağdaş sanatta yansımaları olarak belirlenen araştırma konusu kadının toplumdaki karşılığı esas alınarak ağdaş sanatçılar ve onların eserlerindeki feminist yaklaşımları ele alacak şekilde sınırlandırılmıştır. Toplumsal sorunlar içinde kadına ait beden, kimlik, cinsiyet kavramları ile sanat pratiklerine yansıtan ağdaş sanatçıların eserlerinin incelendiği bu çalışmada literatür taramaları ile konuya ilişkin tezler, makaleler, internet siteleri ve kitaplardan faydalanılarak derinlemesine araştırma yapılıp çalışmanın genel erevesi oluşturulmuştur.

D. Yöntem

Nitel araştırma yöntemi, sosyal bilimlerde insan tabiatını anlamaya çalışan güçlü bir araştırma yöntemidir. Karmaşık insan davranışlarını anlamak için kullanılan bir yöntem olan nitel araştırma, niteliksel verileri toplamak aynı zamanda bu verileri analiz etmek ve yorumlamak için de kullanılır. Nitel araştırma, insanların bireysel özelliklerini temel alır. Genellemeleri yok sayan bu yöntemde bilginin derinlemesine incelenmesi ve özgün olması son derece önemlidir.

Betimsel araştırma yöntemi, bir olayı, durumu, olguyu anlamayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Betimsel araştırma, özellikle sosyal bilimlerde olmak üzere doğa bilimleri ve bunun gibi birçok alanda etkin olarak kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bir olayı, nesneyi veya durumu ayrıntılı bir şekilde açıklamak, tanımlamak ve analiz etmek amacıyla kullanılan bu yöntem, araştırmacılara konuyu daha iyi betimleme ve anlama olanağı sunar. Bu araştırma yönteminde veriler önceden belirlenmektedir. Toplanan veriler temalarına göre sınıflandırılarak elde edilen bulgular çalışmacının öznel birikimleri ile yorumlanmaktadır. Bu araştırmada betimsel araştırma yönteminin alanlarından biri olan literatür taramaya başvurularak yayınlanan ulusal veya uluslararası tez, makale, dergi, kitap gibi birçok kaynaktan yararlanılarak derleme yapılmıştır. Ve bu bağlamda çalışmada betimsel analizlere yer verilecektir.

Göstergebilim, kültürel çalışmaların, sembollerin, sanat eserlerinin, edebi eserlerin incelendiği analitik bir araçtır. Bu disiplin dillerin veya sembollerin nasıl anlamlar ortaya koyduğunu, bu anlamların alt metnini, toplumların anlatmak istedikleri şeyleri ve neler düşündüklerini semboller aracılığı ile anlamlandırmaya çalışmaktadır. Soyutlamanın üst seviyede kullanıldığı göstergebilim yönteminde farklı bilimsel alanların incelenerek ortak bir paydada buluşturulması hedeflenmektedir.

Araştırmada eser analizlerine yer verilecektir ve eser analizleri yapılırken göstergebilim yönteminden yararlanılacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine çalışmalar yapan sanatçıların beden, kimlik, cinsiyet kavramlarını sanat pratiklerinde nasıl yorumladıkları irdelenecektir.

E. Tanımlamalar

1. Cinsiyet

Cinsiyet bireyin biyolojik anlamda dişi veya er oluşunun yanı sıra toplumsal roller sistemi dâhilinde kadın veya erkeğe yüklenen anlamların bütünüdür. Cinsiyet kavramı, sosyal ve biyolojik olarak iki temel boyutta ele alınan bir rol ve kimlik kavramıdır. Biyolojik cinsiyet, kişinin fiziksel ve biyolojik özellikleri kapsamında ele alınırken toplumsal cinsiyet, kişinin toplumun belirlediği cinsiyet rollerine uygun olarak davranma, bu yönde kimlik geliştirme ve oluşturulan bu kimliği ifade etme şekline dayanır. Biyolojik anlamda cinsiyet insanları dişi, erkek ve cinsiyetin karmaşıklığını, çeşitliliğini vurgulayan cinsiyet kavramının sadece erkek ve kadın olarak sınırlı olmadığını ifade eden interseks cinsiyet olarak gruplandırmıştır. Toplumsal cinsiyet ise bireylerin cinsiyetleri ile ilgili normlara uygun davranma beklentilerini ifade eder. Toplumsal cinsiyette normlar, cinsiyet rolleri toplumlara ve farklı kültürlere göre değişkenlik göstermektedir.

2. Beden

Beden, insanların fiziksel varlıklarını, deneyimlerini, fiziksel olgularına yönelik algılarını ve inançlarını temsil eden kavramların bütünüdür. Beden kavramı kişinin vücudunu dış dünyada nasıl algıladığını, onu nasıl değerlendirdiğini ve ait olduğu bedeni ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu sosyal, psikolojik ve duygusal olarak ele almaktadır. Özellikle beden olgusu insanların duygu dünyasına dair olan toplum içerisinde özsaygı, kendine güven ve genel benlik algısı gibi birçok alanı önemli ölçüde etkilemektedir. Beden kavramı, bireylerin toplumlardan ve kültürlerden etkilenmelerinin de ötesinde kişisel yolculuklarına temas eden karmaşık bir olgudur. Toplumun güzellik standartları, cinsiyet rolleri ve bunun gibi birçok etmen, bireylerin beden kavramı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Beden kavramına ilişkin olan bu özellik çağdaş sanatçılar için önemli bir ifade aracı olmuştur. Roma ve Antik Yunan sanatında beden olgusu özellikle Heykel’ de kendini göstermiş, estetik kaygı, güzellik arayışı ve mükemmel olanı yaratma anlayışı etkili olmuştur. Bunun yanı sıra çağdaş sanatta performans, kavramsal ve bunun gibi pek çok sanat pratiğinde beden bir imge olmaktan çıkmış ve sanatın malzemesi haline gelmiştir. Toplumsal anlamda baskıya maruz bırakılan beden kavramı sanatçılara yepyeni

bir ifade biçimi sunmuştur. Sanatçılar bedenın biricikliğine vurgu yaparak bu yeni dili eserlerinin önemli bir parçası olarak görmüşlerdir. Özellikle feminist sanatta beden imgesi sanatın hem öznesi hem de nesnesi olmuştur.

3. Kimlik

Kimlik, insanların doğup büyüdüğü coğrafyayı, dini, dili, ırkı, cinsiyeti, ailesi, eğitimi, dünya görüşü gibi daha birçok etkeni ifade eden kavrama verilen addır. Kimlik kavramı, toplumların sosyal, kültürel ve siyasi dünyasını meşgul eden kavramlarından biridir. Kimlik sosyal bilimler, siyasal bilimler, sosyal psikoloji, edebiyat, felsefe ve antropoloji gibi çeşitli bilim dallarının ilgi alanına giren bir kavram olmuştur.

4. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından kadın ve erkeğe yöneltilen davranış kalıpları konusunda çerçeveler oluşturan sosyal bir yapıdır. Cinsiyet insanların biyolojik, fizyolojik özellikleri bağlamında belirlenirken toplumsal cinsiyet kişinin içinde bulunduğu toplum tarafından nasıl algılandığı ile ilgilidir. Her toplumun kendi içerisinde tarihsel, kültürel anlamda farklılıklar göstermesi bu yapının tek tip bir yapıyla açıklanmasını engellemektedir. Çünkü cinsiyet sosyal dinamikler, çevresel koşullar gibi her türlü faktörden etkilenen çok yönlü bir olgudur. Başka bir deyişle toplumsal cinsiyet bireylere verilen rol, görev ve sorumlulukları kapsamaktadır. Her durumda bu olgunun en belirleyici ve hepsinde aynı olan ortak yönü kadınları dezavantajlı bir konuma düşürmek adına tasarlanmış olan doğasıdır.

5. Toplumsal Rol

Toplumsal rol bireyin ait olduğu toplumun değerleri, normları ve tutumları doğrultusunda belirlediği davranış kalıplarına yönelik görevleri kapsayan aynı zamanda bireylerin sosyal çevre içerisinde nasıl konumlanacağına ilişkin tanımlamalar yapan bir olgudur. Rollerin şekillenmesinde bireylerin cinsiyetleri, yaşları, meslekleri ve bunun gibi birçok faktör etkili olmaktadır.

6. Feminizm

Feminizm bireylerin yalnızca cinsiyet üzerinden sınıflandırılmasına, özellikle de kadınlara yönelik yapılan ayrımcılığa bunun yanı sıra ırkçılık, sınıf, dil, din gibi konuları temel alarak insanların maruz bırakıldığı her türlü baskıya karşı duruş sergileyen önemli bir oluşumdur.

7. Sanat

Sanat duyguların, yaratıcılığın ve hayal gücünün bilinçli olarak etkili bir şekilde başkalarına aktarılmasıdır. Aynı zamanda insanların kendi iç dünyalarındaki çalkantılı ruh hallerini ifade edebilme yeteneğidir. İnsanoğlunun tarihsel yolculuğunda sanatın hayatta kalma mücadelesinden sonra en temel ihtiyacı olduğunun ve insanları hayvanlardan ayıran en önemli unsurun sanat olduğunun pek çok filozof tarafından kabul görmesi sanat verilen önemin bir göstergesidir.

8. Feminist Sanat

Feminist sanat 1960'lı yılların sonundan itibaren feminist hareketin bir uzantısı olarak ortaya çıkan bir sanat türü olmakla beraber kadınların hayatları boyunca geleneksel rollerine uygun olarak çocuk bakmak, ev işleri ile uğraşmak, sanat okullarına kabul edilmemek ya da nadiren kabul edilmek gibi zorluklara, politik engellemelere dikkat çekmeyi amaçlayan bir sanat türüdür. Bu oluşumun nihai hedefi toplumda dezavantajlı bireylerin diğerleri ile eşit ve özgür bir şekilde yaşamalarına olanak sağlamak adına olumlu bir değişim sürecine ilham vermektir.

II. KADIN OLGUSU

A. Kadının Toplumdaki Rolü

Tarihsel süreç içerisinde kadın olgusu farklı kültür ve toplumlarda defalarca dönüşüme uğramıştır. Kadınların statüleri ve toplumsal rolleri zamanla çeşitli faktörlerden etkilenerek farklılaşmıştır. İlk çağ topluluklarında çocuk doğurma yetenekleri ve atfedilen ilahi özelliklerinden dolayı kadınlara dikkate değer seviyede bir saygı duyulmuştur. Bolluk ve refahla ilişkilendirilen kadınlar küçük heykelcikler aracılığı ile erken dönemlerin ilk eserlerinde yerlerini almışlardır. Kalçaların, cinsel organın, abartılı büyüklükteki göğüslerin bu heykeller aracılığı ile tasvir edilmesi doğurganlığın temsili olan kadınları onurlandırmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca mağara duvarları çizilen kadın figürleri ile süslenmiş, kadınların toplumun bereketi açısından önemi bu resimler aracılığı ile aktarılmıştır.

Şekil 1. Willendorf Venüs'ü, www.sanata dair.net, 2023

Paleolitik çağda sanatsal ifadenin öznesi ve nesnesi olarak ikili bir role sahip olan kadınların tasviri olan heykelciklerin doğurganlık, aşk, büyü, bereket ve cinsellik gibi çeşitli yönleri sembolize ettiğine inanılmıştır. Özellikle 25.000 yıl önce yapılan Lausel Venüsü heykelinde kadınların topluluklarını her türlü kötülüklerden koruyup onlara şans getirdiği bu heykel üzerinden tasvir edilmiştir. Bu kadınlara verilen değer hakkında ileriki çağlara fikir veren önemli

sembollerden biri olmuştur. Kadınların süs eşyası yapmak, hayvan derisi dikmek ve klanın zarar görmesini önlemek gibi üstlendikleri ev işi görevleri bunun yanı sıra klanın geleceğini güvence altına almadaki önemli rolleri kadınları kutsal bir konuma yerleştirmiştir.

Şekil 2. Lausel Venüs'ü, upload.wikimedia.org, 2023

Avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlayan ilk çağ toplumlarının toplum içerisinde üstlendikleri roller iş bölümüne göre şekillenmektedir. Bu bağlamda çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi kadınların temel görevleri içerisinde yer almıştır. Neslin devamlılığı konusunda önemli rol oynayan kadınlar kişilerarası ilişkilerde, dilin evrimsel sürecinde ve toplumsal bağların kurulması gibi karmaşık konularda önemli katkılar sağlamışlardır. Topluluğun hayatta kalmasının büyük oranda iş birliğine ve dayanışmaya bağlı olması kadınların önemini vurgular nitelikte olmuştur. İlk çağ medeniyetlerinde kadına büyük oranda değer verilirken toplumsal yapının ve normların tarihsel süreç içerisinde değişkenlik göstermesi kadının bulunduğu konumunda değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Antik dönemde kadının ve erkeğin ortak olarak kurdukları otorite kavramı zamanla kadınların aleyhine olacak şekilde değişime uğramıştır. Mezopotamya' da ataerkil bir anlayışın oluşmasıyla beraber bu gelenek varlığını Mısır, Roma ve Yunanistan gibi toplumlarda sürdürmüştür. Aile içerisinde belirli normların himayesine tabi olan kadın çoğunlukla ikinci sınıf birey olarak kamusal alanın dışında tutulmuştur. Buna rağmen kadının toplumdaki rolü zamana ve

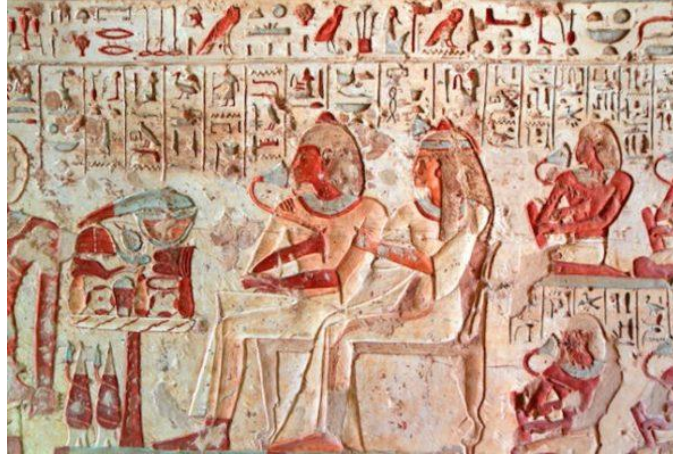
topluma göre farklılık göstermiştir. Sümerlerde kadınlar çocuk bakımı ev işleri gibi görevlerinin yanı sıra rahibe olarak ta hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Sümer hukuku kadınlara ayrıcalıklı haklar tanınmasına rağmen bu toplumda ataerkil anlayış hakimiyetini sürdürmüştür. Erkeklerin ayrıcalıklı konumları Babil’de de değişiklik göstermemiştir. Fakat diğer toplumlara oranla çocuğu fazla olan kadınlara haklar tanınırken az çocuğa sahip olan ya da hiç çocuğu olmayan kadınlara herhangi bir hak tanınmamıştır. Mısır kadına geniş haklar veren ender toplumlardan biri olmuştur. Kadınlar sosyal statülerine göre sınıflandırılmış ve bu statülerine göre dini ve siyasi rollerde yer almışlardır. Neslin devamlılığını sağlayan kadın ve evlilik kurumu her şeyin üstünde yer almıştır. Akraba evliliğinin serbest olduğu hatta kardeşle evliliğin bile mümkün olduğu eski Mısır’da kutsal olan kadının aile dışından evliliğine sıcak bakılmamıştır. Kadınların tahta dahi çıkabilecek kadar siyasi ve dini toplantılara katılmalarına olanak tanıyan bu toplumda anlaşamama durumunda kadınlara erkeklerden boşanabilme hakkı tanınmıştır. Bu medeniyet ailenin temellerinin oluşumunda kadının konumunu ön planda tutmuş aynı zamanda belirlediği hakları kanunlarla güvence altına almıştır. Kanunlarla güvenceye alınan kadın mirastan faydalanabilme bunun yanı sıra boşanabilme gibi durumlarda toplumdaki en etkin kişilere karşı dahi yasalarla korunmuştur.

Şekil 3. Mısır'da Ptolemaios Hanedanından (İ.Ö 170) kalma evlilik sözleşmesi, tarihkurdu.net, 2023

Mısır medeniyetinde toplumun devamlılığını sağladığı düşünülen kadın bu yönüyle bazı dönemlerde erkeklerden daha öncelikli bir konumda yer almıştır. Kadının insan varoluşundaki sarsılmaz rolünü vurgulayan hikayeler ve mitler kadınların toplumdaki yerini destekler nitelikte olmuştur. Mısırdaki kraliçeler

kralın yokluğunda yönetimde pasif kaldığı durumlarda liderlik rollerini üstlenerek yönetime aktif olarak katılmışlardır. Kadınlar din alanında da önemli konumlarda bulunmakla beraber firavun olarak bazı zamanlarda din işlerinin sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Aynı zamanda kadınların ve erkeklerin tasvirlerde yan yana bulunmaları mısır medeniyetinde kadın erkek eşitliğine dair önemli bir kaynak olmuştur.

Şekil 4. Antik Mısır'da Firavun ve Eşi, arkeofili.com, 2023

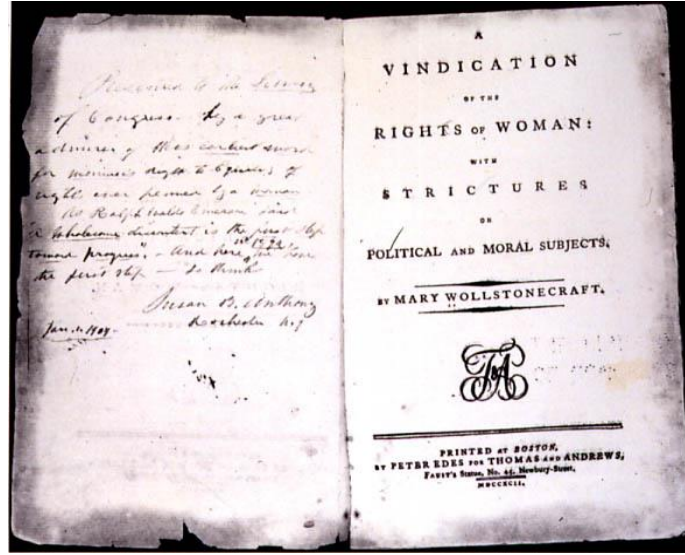
Eski Mısır'da kadınlara tanınan bu özgürlük ortamına diğer uygarlıklarda rastlanmamıştır. Kadınların her alanda erkeklerin gerisinde kaldığı uygarlıklardan biri olan Antik Yunan medeniyeti Mısır'dan ileri olmasına rağmen bu konuda Mısır kadar gelişme gösterememiştir. Kadınlar Antik Yunan'da eğitim ve öğretimden mahrum bırakılmış özel hayatları ev düzeni, cinsellik ve çocuk bakımı gibi alanlarla sınırlandırılmıştır. Roma medeniyetinde de durum değişmemiş olmasına rağmen kadınlar diğer toplumlara oranla kısmen genişletilmiş haklara sahip olmuşlardır. Erkek egemenliğinin söz konusu olduğu Roma'da kadınların ayrıcalıkları evlenmeleri durumunda kızlık soyadlarını kullanabilmeleri olmuş bunun yanı sıra felsefe, edebiyat ve eğer aristokrat bir aileden geliyorsa sanat gibi alanlarda kendilerini yetiştirmelerine fırsat verilmiştir. Hint toplumlarında kadınların dini lekeledikleri için dini inanca sahip olamayacağı vurgulanırken Çin'de de durum pek farklı olmamıştır. Coğrafi, dönemsel ve kültürel farklılıklar olmasına rağmen toplumsal roller büyük oranda değişkenlik göstermemiştir. Toplumun sahip olduğu normlar ve değerler ile orantılı olarak tarih boyunca kadınlara verilen değer değişkenlik göstermiş fakat durum yine kadınların aleyhine olmuştur. Tek tanrılı din anlayışının gelişmesiyle ataerkil anlayışın öneminin altı çizilmiş erkeklerin tanrının suretinden kadınların

ise erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı inancı önemli ölçüde benimsenmiştir. Şeytan tarafından kandırılarak yasak elmayı yiyen Havva'nın ve beraberinde Adem'in ölümlü olarak cennetten kovulma hikayesinin anlatıldığı efsanelerden etkilenen ataerkil zihniyet kadını lanetlemiştir. Kadınlar şeytan olmakla ilişkilendirilmiş Orta Çağ'da büyücülük yapmakla suçlanarak cadın avları adı altında yakalanarak çeşitli işkencelere maruz bırakılarak öldürülmüşlerdir. Avrupa'daki Hristiyan inancının lanetlediği kadın yaşanan tüm olumsuzlukların kaynağı olarak görülmüştür. "Cadılar insanları kötürüm bırakabilir, kanlarını emerek kurutabilirler. Acılar içinde aniden ortaya çıkan yürüyememe, eklemlerin tutmaması, yaşama gücünün azalması cadıların neden olduğu hastalıklardır. Cadının kurbanın yaşam suyunu yavaş yavaş çektiğine, yaşlının bu yaşam suyuyla gençleştiğine inanılır." (Akın, 2022: 126). Kadın bedeninin çıplaklığı tek tanrılı dinlerle beraber hoş karşılanmamış, bedenini gösterenler ise ahlaksızlıkla suçlanmıştır. Rönesansın etkisini göstermeye başladığı dönemlerde özgür düşünce ortamı oluşmuş dinin etkisi azalmıştır. Kadın bedeni ise cinsel ve estetik bir nesne haline dönüşmüştür. Kadın hareketlerinin şekillenmeye başladığı 19. yüzyıla kadar kadınların özgürlük alanları genişletilmiş olsa da fikirsel olarak ataerkil zihniyet gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir.

III. FEMİNİZM KAVRAMI

Feminizm 18. Yüzyıl İngiltere’inde cinsiyet eşitsizliğine tepki göstererek kadın erkek arasındaki toplumsal, siyasal ve ekonomik dengeyi sağlamak adına kadın hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi için mücadele veren toplumsal bir oluşumdur. Özellikle Fransız devriminin beraberinde getirdiği anlayış ile özgürleşme, mülkiyet edinme ve seçme seçilme haklarına sahip olmak amacıyla kampanyalar yürüten kadınlara bunu yanı sıra onlarla aynı fikirde olan erkeklere verilen addır. Kadınların toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik anlamda maruz bırakıldıkları eşitsizlikler ile mücadele ederek cinsiyet temelli ayrımcılığın ve cinsiyet rollerinin kadınlar üzerinde oluşturduğu baskıya karşı farkındalık yaratma amacı güden önemli bir harekettir. Yüzyıllardır varlığını sürdüren bunun yanı sıra değişim konusunda direnç gösteren ve eşitsizliği meşrulaştırmaya çalışan erkek egemen zihniyetin ortadan kalkması gerekliliğini vurgulayan ideolojik bir oluşumdur. “İnsanlık tarihinin ilkel dönemlerinde, Arkaik Çağ’da ve Helenistik dönemde bereket, doğurganlık ve aşk tanrıçası olarak betimlenen; tek tanrılı dinlerin yaradılış efsanelerinin içine şeytan girmiş mahluk’ u, dolayısıyla da, XIX. Yy.’a değin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik pozisyonlarda, erkeğe oranla geri planda tutulup, sömürülmesi uygun görülen kadının şimdilerdeki konumunu, elde ettiği gücü, neden sonuç ilişkisi kurarak anlama anlamlandırma gereği hissedilmektedir.”(Korkmaz, 2006: 5). Feminizmin kökeni tarihsel açıdan incelendiğinde 18. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Fransız insan hakları bildirgesi, doğal haklar teorisi gibi belgelerde kadın hak ve özgürlüklerine tam anlamıyla yer verilmemesi kadınların siyasal ve sosyal anlamda hak talep etmelerinin zeminini oluşturmaktadır. Feminist hareketin bir adalet mücadelesi olduğunu savunan insanlar, kadınların ötekileştirildiği toplumlarda özellikle erkek egemenliğiyle mücadele etmeyi amaçlamaktadır. 18. Yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan Feminizm, Mary Wollstonecraft’ın Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi isimli eserini yayınlaması ile akademi dünyasında kendine yer bulmuştur. Birinci dalganın öncesinde ilk feminist olarak tanımlanan Mary Wolstonecraft, 18.

Yüzyılda kadın ve erkek eşitsizliğinin varlığı üzerine ilk tepki gösteren kişi olmuştur. Kadınların erkeklerden aşağı konumda bırakılmasına istinaden yazdığı Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi kitabında kızlara fırsat tanıyan bir eğitim sisteminin var olmasıyla birlikte kızlarında sadece iyi eşler değil yetenekli bireyler olabileceklerini vurgulamıştır. Aynı zamanda önemli isimlerden olan Rousseau'nun Emile kitabında kızların nasıl eğitilmesi gerektiği ile ilgili fikirlerini eleştirerek tepki göstermiştir. “Kadının erdemleri ve özellikleri gerçekten de ikincildir. Çünkü din konusunda, boyun eğmeye son derece alışık biçimde, ana babasının kendisine söylediği şu sözleri sorgulamadan kabul eder: Zamanı gelince kocan sana bunların hepsini öğretecek. Rousseau, önce kadının zihnini iflah olmamacasına körelttikten sonra, onu tam olarak da boş bırakmamak istiyor ve kadına, yanındaki erkek onu okşamaktan yorulduğunda bu birliktelikten sıkılıp esnemeye başlamasın diye, düşünmesini öğütlüyor.” (Wolstonecraft, 2012: 134).

Şekil 5. A Vindication of the Rights of Woman, fi.wikipedia.org, 2023

Feminizm kadın sorunlarının yanı sıra birçok soruna değinmiştir. Feminist olguların görüş ve tutumları kadınları engelleyen ve onlar üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan güç unsurlarının kaynağına göre farklılık göstermiştir. Bu durum feminist teorinin kendi içerisinde farklı eğilimler gösteren feminist olgularının oluşmasına ortam sağlamıştır. Feminist hareket sürdürdüğü politika ile ilkel bir şekilde yürütülen demokratikleşme olgusuna müdahale eden ve bu olgunun düzeltilmesi için çaba gösteren bir duruş sergilemiştir. “Feminizm, önceleri yalnızca Thomas Hobbes, John Locke gibi Aydınlanmacı düşünürlerin insan

haklarından sadece erkeklerin yararlanabilecekleri yönündeki söylemlerine, hemen tüm Avrupa tarihi boyunca kadınların sosyal hayattan dışlanmalarına ve çeşitli işkencelere maruz bırakılmalarına tepki olarak ortaya çıkmışken, sonraları kadının toplum dışına itilmesi yalnızca Avrupa'ya has bir durum olmadığı için tüm dünyada taraftar bulmuş ve Avrupa'dan, önce Amerika'ya sonra da tüm dünyaya yayılmış ve yükselişi önlemeyen bir teori, bir paradigma haline gelmiştir.” (Öztürk, 2011: 10). Tarihsel süreç içerisinde kadınlar hak ve özgürlükleri için çetin mücadeleler vermişlerdir. Fakat feminizm bir akım olarak 19. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Feminizm kelimesinin sosyal ilerleme için kadınlara verilen hakların genişletilmesi gerekliliğini savunan Charles Fourier tarafından 1837 yılında ortaya atıldığı varsayılmaktadır. Feminizmi eşit hak ve özgürlük arayan diğer akımlardan ayıran en önemli faktör meselenin öznesinde yer alan kesimin kadınlar olmasıdır. Farklı dalgalar temelinde ilerlemesinin yanı sıra feminizmin odaklandığı konular sürekli gelişim göstermiştir. 19. Yüzyılın ortalarından 20. Yüzyılın başlarına kadar kadınların temel haklarının yanında seçme ve seçilme hakları için mücadele eden birinci dalga feminizm, 1960'lar ve 1970'lerde cinsel özgürlük, üreme hakkı ve toplumsal cinsiyet normlarının eleştirisi üzerine odaklanmıştır. 1990'ların sonlarından itibaren ise çoklu kimlik anlayışı ve kültürel farklılıkları daha yoğun bir şekilde vurgulayan üçüncü dalga, feminizmi daha kapsayıcı bir hale getirmiştir. Feminizm yaklaşımları ve türleri açısından toplumdaki çeşitlilik göstermektedir. Kültürler arasındaki farklılıklar ve öncelikli durumlar değişkenlik gösterdiğinden feministler arasındaki görüşler de değişkenlik göstermiştir. Fakat her durumda feminizmin ana hedefi toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ve cinsiyetler arasındaki hak eşitsizliğinin sona ermesidir. Bu doğrultuda feminizm aile ilişkileri, iş hayatı, cinsellik, politika gibi pek çok alanda değişimi talep ederken bir yandan da bu alanlarda dönüşümü teşvik etmeyi hedeflemektedir. Tüm dünyada, belli başlıklar altında örgütlenmiş, tüm düşüncelerin alt metinleri ve problemleri bulunmaktadır. Feminizmin de sesini yükselttiği çok sayıda farklı alt problem vardır. “Birçok toplumun örgütlenme şekilleri, yaşam biçimleri, sosyal-kültürel yapılanması, fen bilimleri, sanat, tarih, tıp, siyasi vb. tabakaların her birisinde feminizm tanımını ile karşılaşmak mümkündür. Diğer bir deyişle, kadının olduğu tüm alanlarda, yıllardan beri bu sorunsal aslında gözle görülmesi de hep var olmuştur.” (Otman, 2020: 5). Cinsiyetler arasındaki eşitliğin önemini savunan feminist mücadele

tarihsel gelişimi boyunca farklı yaklaşımların merkezinde yer almıştır. Bunun yanı sıra bu kavramın farklı tanımları ve her bakış açısına göre çeşitli odak noktaları vardır. Liberal feministler önemli olanın cinsiyet değil zekâ olduğunu ve evde yapılacak işlerin erkeklerle paylaşılması gerektiğini savunurken Marksist feministler kadının ekonomik anlamda özgür olmaları gerektiğini vurgulamış ve ancak bu şekilde ezilmekten kurtulacaklarını ifade etmişlerdir. Radikal feministler kadınların baskıya uğramalarının tek nedeninin kadın olarak dünyaya gelmiş olmaları olduğunu dile getirmişlerdir. Kadının üstünlüğünü ön plana çıkarmaya çalışan bir ifade biçimi olmasının dışında daha çok eşitlik fikrini benimseyen bir kavram olan feminizm sadece teori olmakla kalmayıp tüm dünya kadınlarının özgürlüğü ve doğal saygınlıklarını korumak adına önemli mücadeleler vermektedir. Zamanla gelişme gösteren feminist hareket dünya genelinde birçok ülkeyi bünyesine katarak önemli bir güç haline gelmiştir.

A. Dalgalar Halinde Feminizm

Erkek insanlık tarihi boyunca kendine benzeyen diğer insanı köleleştirmiştir. Bu şekilde mutlak egemenlik duygusuna hâkim olarak içinde barındırdığı bu güç dinamiğini karşı tarafın özgürlük isteme sürecine kadar sürdürme mücadelesi vermiştir. Yüzyıllarca süren mücadeleler sonucunda kölenin ve efendinin karşılıklı olarak birbirini tanımalarına rağmen kadının durumu olumlu anlamda bir değişkenlik göstermemiştir. Kadınlar ikinci bir cinsiyet olarak erkekler tarafından sahiplenilip aynı zamanda sömürülmüştür. “Yahudiler sabah dualarında, beni kadın olarak yaratmadığı için yüce efendimiz ve bütün dünyaların efendisi olan tanrıya şükürler olsun derler. Bu sırada karılarıyla tevekkül içinde şöyle mırıldanırlar: Beni dilediği gibi yaratan efendimize şükürler olsun. Platon’un tanrılara şükranlarını sunarken saydığı nimetlerden ilki, kendisini köle değil özgür insan olarak, ikincisi ise kadın değil erkek olarak yaratmış olmasıdır.” (Beauvoir, 2021: 32). Feminist mücadele öncesinde var olan ırkçılık politikaları ile siyahi olan insanların özellikle ABD’de köle olarak kullanılması ve değersizleştirilmesi siyahi kadınların çifte ayrımcılığa uğramasına neden olmuştur. Irkçılık anlayışına karşı koymanın doruk noktasına ulaştığı dönemlerde bile erkek olan siyahilerin hakkı aranırken aynı ten rengine sahip olan kadınlar görmezden gelinmiştir. Aynı şekilde kadınlar ataerkil anlayışın

boyunduruğu altında alınarak yaşamaya mahkûm edilmiş ve bu durumun sonucu olarak hak ettikleri şekilde yaşama haklarını talep etmiş, kamusal, siyasal ve sosyal alanların tümünde mahrum bırakıldıkları saygınlığı elde için mücadele vermişlerdir. İnsan haklarının ön plana çıktığı dönemler içerisinde özellikle Fransa’da ataerkil sisteme tabi olmuş kadınlar insan gibi muamele görmeyi ve tanınmayı arzu etmişlerdir. Feminizmin teori olarak gündeme gelmesinden yüzyıllar önce kadının gücünü ortaya çıkarma isteği ilk feminist dalganın temellerini oluşturmuştur. Feminist hareketin tarihsel süreci içerisinde feminizm üç dalgayı kapsayacak şekilde gelişim göstermiştir. 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla kadar olan süreçte üç farklı dalga ile ayrılan feminist anlayış kadınların çeşitli ideolojilerden, görüşlerden ve teorilerden etkilenerek haklarına yönelik taleplerde bulunmaları ve bu taleplere yönelik eylemler yapmaları aynı zamanda içinde buldukları sistemlere karşı eleştiriler yöneltmeleri belirli süreçlere bölünmelerinin zeminini oluşturmuştur. “Feminizmin tarihsel gelişim süreçleri farklı tezahürlerde karşımıza çıkmaktadır. Bazıları feminizmin gelişim süreçlerini bir veya iki feminist dalga şeklinde ayırma giderken, bazıları ise, üç veya dört feminist dalga şeklinde bölümlere ayırmaktadır. Lakin genel itibarıyla feminist hareketlerin tarihsel gelişim süreçlerinde birçok araştırmacının itibar ettiği süreç üç kronolojik dalgadan oluşmaktadır. Bu süreçler; I. II. Ve III. Feminist dalga olarak adlandırılmaktadır.” (Taş, 2016: 166).

1. 1. Dalga Feminist Hareket

Birinci feminist dalga emeği görmezden gelinerek özel alanlara hapsedilen kadınların kamusal hayatta varlık gösterebilmeleri adına oy kullanma, mülkiyet ve eğitim hakkı için verdikleri mücadeleleri temel alır. Birinci dalganın yaklaşık 1840-1920 yılları arasında oluşum gösterdiği düşünülmektedir. Birinci dalga feminizmin kökeni 18. Yüzyıla dayanırken bu oluşum 1848’de yapılan Seneca Falls Konvansiyonu ile resmiyet kazanmıştır. New York’ta ki bir kilisede buluşan yaklaşık iki yüz kadının dini, medeni ve sosyal hakları ile ilgili yaptıkları tartışmalar mücadelenin başlangıcını simgelerken aynı zamanda kadınların oy hakları ile ilgili gösterdikleri çabanın güçlü bir adımı olan Seneca Deklarasyonu bildirisi hak eşitliği mücadelesi için önemli bir zemin hazırlamıştır. Beyaz ve varlıklı kadınların yönettikleri bu oluşum öncelikle üst ve orta sınıftan olan beyaz kadınların tüm alanlarda erkekler ile eşit olanaklara sahip olmaları için hizmet

etmiştir. Bu doğrultuda birinci dalga feministler öncelikle erkekler ile aynı muhakeme yeteneğine sahip olduklarını vurgulayarak eşit eğitim hakkı, oy kullanma hakkı ve mülkiyet edinme hakkı ile ilgili kampanyalar yönetmişlerdir.

Şekil 6. Dünyada Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Tarihine Bir Bakış, bianet.org/haber, 2023

19 ve 20. Yüzyıllar arasında kadın mücadeleleri ile ilgili yaşanan önemli gelişmelerinden biri de Süfrajyet hareketi olmuştur. Süfrajyetlerin siyasi ve toplumsal özgürlük taleplerini mitingler, gösteriler, yürüyüşler gibi çeşitli yöntemlerle ön plana çıkarma çabaları farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda kendini göstermiştir. Britanya’da başlayan süfrajyet hareketinin ilk başarısı bazı kadınların 1918’de Birleşik Krallık’ta seçme ve seçilme hakkını elde etmiş olmalarıdır. 1920 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınlara oy kullanma hakkının tanınması süfrajyet hareketinin hak arayışı mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlk dönem feminist kadınlarının sürdürdükleri bu hareket kadınları özel alanların sınırlarından kurtarmayı ve her alanda özgürleştirmeyi hedeflemiştir.

Şekil 7. Süfrajete Mücadelesi, yazhocam.com, 2023

Kadın ve erkekler arasındaki fiziksel farklılık kadının her alanda aleyhine kullanılmıştır. Bu algıyı değiştirmeye çalışan kadınlar insan bedenindeki farklılıkların insan olmakla aynı şey olmadığını, cinsiyet farklılığından dolayı bireylerin varlıklarının yok sayılmayacağını belirtmiş ve bu fikre meydan okumuşlardır. Toplumun tabularını ortadan kaldırmaya çalışan birinci dalga feminizmin en temel önceliği mülkiyet hakkının verilmesi, cinsel sömürünün ortadan kaldırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin olması ve kadınların oy kullanması gibi temel haklarının onlara iade edilmesi olmuştur. Bu mücadele sürecinde zaman zaman itaatsizlik, sokak protestoları ve şiddet gibi politik eylemlere başvurulmuştur.

2. 2. Dalga Feminist Hareket

1960 ve 1980 yılları arasında varlık gösteren ikinci dalga feminizm birinci dalganın gösterdiği başarıları geniş bir yelpazeye yayarak geliştirmeyi amaçlamaktadır. İkinci dalga feminizmin çıkış noktası ötekileştirilen kadının cinsel özgürlük, her alanda eşitlik, üreme, kürtaj gibi konularda özgür bırakılmasına yönelik olmuştur. O dönemde İkinci Cinsiyet isimli kitabı yazan Simone de Beauvoir bu kitabında kadınların ikinci bir cinsiyet olarak kabul

edilmediğini, aslında kusurlu bir erkek olarak algılandığını vurgulayarak bu durumu kadın doğulmaz, kadın olunur diyerek eleştirmiştir.

Şekil 8. Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Işığında İkinci Cins, dergice.com, 2023

Ve getirdiği bu eleştiri ile kadın sorunu denen problemin cinsiyet farklılığından değil de evrensel bir sorun olan ataerkil zihniyetten kaynaklandığına dikkat çekerek farklı bir pencere açmıştır. Bu kitap ile ikinci dalga feminizm olgusunun fitili ateşlenmiş, sosyal alanlarda değişimin gerekli olmasının yanı sıra kadının özel alanında da rahat bırakılması gerektiği bilinci oluşmuştur. Derinlere kadar nüfuz eden ataerkil zihniyete karşı koyularak cinsiyetçilik örneklerinin altında yatan durumlar eleştirilmiştir. Birinci dalga feminizmde şiddete yönelik eylemler yapılırken ikinci dalgada daha sistematik yöntemler kullanılarak bilinçli bir şekilde ilerlemek amaçlanmıştır. Türkiye’de etkisini gösteren ikinci dalga feminizm kadınların dayağa ve kürtaj yasağına hayır gibi mitingler düzenlemesi ile etkisini göstermiştir.

Şekil 9. Dayağa Karşı Dayanışma, catlakzemin.com, 2023

Ayrıca kadın sanatçıların eserlerinde bu gibi sorunları eleştirmeleri ile verilen mücadele farklı bir boyuta taşınmıştır. 1980’li yılların sonunda ikinci dalga feminizm yerini üçüncü dalgaya bırakmıştır.

3. 3. Dalga Feminist Hareket

1990’ların ortalarında ortaya çıkan üçüncü dalga feminist hareket, diğer iki dalganın beraberinde getirdiği toplumsal sorunları ve süregelen mücadeleyi güncel sorunlarla birleştirerek feminist bakış açısına yeni bir pencere açmıştır. Diğer dalgalardan farklı olarak toplumsal, örgütsel hareket yerine bireyselliği ön planda tutmuştur. Aynı zamanda geleneksel anlamda kadın ve erkek olmak gibi kavramlara karşı çıkarak diğer dalgalarda göz ardı edilen LGBT+ bireylerini, feminist harekete dahil edilmeyen siyahi kadınları ve dezavantajlı konumda olan tüm bireyleri kapsayarak diğer feminist dalgaların eksikliğine eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. “Siyahi olarak dünyaya gelen Bell Hooks feminist mücadele hareketinin beyaz, orta sınıf ve eğitilmiş kadınlarla sınırlı bir hareket olmadığını savunmuştur. Ona göre başta sınıf ayrımcılığı ve ırkçılık olmak üzere milliyetçilik, homofobi ve transfobi gibi çeşitli alanlarda yaşanan eşitsizliklerle mücadele etmeyen bir feminizm hareketinin başarıya ulaşması ve kadınlar arasında güçlü bir dayanışmayı oluşturması mümkün değildir.” (Işık, 2022: 4).

Şekil 10. Bell Hooks, www.outlookindia.com, 2029

Kadınların hak arayışı dışında öteki kimliğine sahip olan bireylerinde değerli olduğu görüşü önem kazanırken var olan sorunlarla uğraşan en etkin mücadele yöntemi sanat olmuştur. Sanatçılar tepkilerini sanat ürünleri ile ortaya koyarken karşılaştıkları her soruna tepki göstermiş ve eserleri ile geniş kitlelere ulaşmışlardır. Cinsiyet üzerinden kapsayıcı bir bakış açısıyla yaklaşması birçok

feministi etkisi altına almışken farklı etnik kökenden olan bunun yanı sıra eşcinsel olan bireylerin baskı ve ezilmişliklerini yok saymayan tutumu ile üçüncü dalga feminizm diğerlerinden farklı bir dinamiğe sahip olarak ortak bir dil oluşturmuştur. Aynı zamanda medyanın gücünü etkili şekilde kullanan feministler cinsiyetçi söylemlere, bu doğrultuda yapılan reklamlara ve içeriklere karşı çıkarak yeni medya sanatının etkili gücünden faydalanıp ciddi eleştiriler yapmışlardır. Kadınların iş ortamında alt kademelerde çalıştırılıyor olmaları bunun yanında cinsel tacize uğramaları ya da LGBT+ bireyi oldukları için iş hayatında sözselsel ya da fiziksel mobbinge maruz kalmaları gibi dengesizlikler üçüncü dalga feminizmin kadrajında yer almıştır. Özellikle birinci ve ikinci dalga feministlerin yer vermedikleri siyahi kadınlarında üçüncü dalga feminizm mücadelesinde kendilerine yer bulmaları büyük önem taşımaktadır. “Cinsiyetçiliğin de ırkçılık ve sınıf eşitsizliği kadar tehlikeli olduğunu söyleyen bell hooks, patriyarka ideolojisiyle zihinleri bulanık kadınlarında içlerindeki cinsiyetçilikle yüzleşmeden feminizm mücadelesine ve “kız kardeşlik” ölküsüne fayda sağlamak yerine zarar verdiğini ileri sürer. Ayrıca cinsiyetçilik barındırmayan bir feminist bilince sahip olanların zamanla sorunun erkekler olmadığını, sorunun erkek tahakkümü olduğunu fark ettiklerini dile getirerek, feminist mücadelenin temelindeki nihai amacın sadece kadın haklarını savunmak değil, aynı zamanda erkeklerin de haklarını savunmak olduğunu ifade eder.” (Işık, 2022: 11). Sosyokültürel bağlamda ikinci dalga feministlerin gözden kaçırdıkları noktaları irdeleyen üçüncü dalga eril hegemonyayı sorgulamaktadır.

B. Feminist Sanat

Feminist sanat, kadınların toplumsal statülerini sorgulamak, cinsiyet eşitsizliğini eleştirmek ve bu anlayışı değiştirmek adına sanat aracılığı ile oluşturulmuş bir platformdur. 1960’lı yıllardan itibaren varlık gösteren feminist sanat sürdürülen cinsiyetçi politikalara karşı sanat dünyasında devrimci bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. Bu sanatsal hareket kadınların yaşamışlıkları üzerine cinsiyet normlarına ve eşitsizliklere karşı bakış açılarını güçlendirmeleri adına önemli bir görevi üstlenmiştir. Estetik bir iletişim aracı olmasının ötesinde toplumun dönüşümünü sağlamak adına sanatın ifade biçimlerinden faydalanarak mücadele vermektedir. Toplumsal cinsiyet normları, kadın hakları, cinsiyet

eşitsizliği gibi konularda toplumsal farkındalık yaratma çabasının yanı sıra insanların bu konularda düşünmesi için çaba sarfetmektedir. Kadınların duygularını, deneyimlerini anlatarak seslerini duyurmayı, onları toplumda, sanat dünyasında görünür kılmayı hedeflemektedir. Toplumların direnç gösterdiği cinsiyet eşitsizliği sorunu ile mücadele etmek ve kadınların haklarını savunmak için sanatın gücünden faydalanmaktadır. Kadın sanatçıların azınlıkta olduğu sanat dünyasında erkek egemen anlayışın etkisini kırmak, kadın sanatçıların sergilerde daha fazla yer alıp eserlerini tanıtmalarına olanak sağlamak Feminist sanat anlayışının temel prensibini oluşturmaktadır.

Şekil 11. Ulusal Galerilerde Kadın Sanatçıların Sergilerde Yer Alma Oranları, Yazarın Kendi Arşivinden, 2023

“2013 yılında müzayedelerde eserleri en çok satılan 100 sanatçının arasında hiç kadın yoktur. 2014 yılında ise Top 40 içinde hiç kadın sanatçı yer almamıştır. 2015 yılında feminist sanat kolektifi Pussy Glove tarafından incelenen 34 galerinin yalnızca beşinin sanatçı listesinin yüzde 50’den fazlasını kadınlar oluşturmuştur.” (Gorri, 2021:71). Kadın sanatçıların önüne devasa duvarlar ören ataerkil anlayış, onların sanat ortamında geri plana itilmelerine neden olmuştur. Sayısal olarak azınlıkta olan kadın sanatçıların sanat sahnesinde varlık gösterebilmek adına çeşitli mücadeleler vermişlerdir. 1960’lı yılların sonlarına doğru kadınların sanat ortamlarında ötekileştirilmesine ve görmezden gelinmesine karşı meydan okuyan Amerikalı sanatçıların ve sanat eleştirmenlerinden oluşan bir grup insan bu duruma karşı koyarak çeşitli mücadeleler sergilemeye başlamışlardır. Fakat ortak mücadeleye karşın savundukları konular zaman zaman farklılıklar göstermiştir. New-York’ta

yaşayan sanatçılar sergi adaletsizliğine değinirken diğerk bölgelerdeki sanatçılar kadın bilincine odaklanmışlardır. Bunun yanı sıra ortak mücadelenin sonucunda ortaya çıkan her eser feminist sanat başlığı altında yer almıştır. Bu sanat hareketinin ilerleyen süreçlerinde ön yargıların kırıldığı, salt doğru olarak kabul edilen şeylerin sorgulanmaya başlandığı yeni bir döneme adım atılmıştır. Feminist sanat hareketi, kadınların sanat ortamlarındaki konumunu incelemeyi, toplumsal cinsiyet rollerine meydan okumayı ve kadınların tamamen bireysel olan deneyimlerini aktarmayı temel almıştır. 1960 yıllarında kadın sanatçılar galerilerde ve müzelerde kadın sanatçılara yer vermemelerinden ötürü eşitsizliklere ve yapılan adaletsizliğe ışık tutmak amacıyla dikkat çekici protestolar düzenlemişlerdir. Özellikle Kaliforniya’ da yaşayan sanatçılar geleneksel resim sanatına eleştiriler getirerek yeni sanat tekniklerini kullanıp mücadeleye farklı bir yönden yaklaşmışlardır. 1970 yıllarında ise video sanatı, performans sanatı ve fotoğraf gibi pek çok teknik sanat ortamlarında yerini almıştır. 1960 sonrasında feminist mücadelenin etkisiyle ortaya çıkan Feminist sanat toplumsal cinsiyet eşitsizliğini eleştirerek kadın sanatçıların galerilerde ve sergi ortamlarında eşit bir şekilde temsil edilmelerinin gerekliliğini savunmuştur. Kadın sanatçıların sanat ortamındaki oranı yüzde beş veya on arasında değişim göstermiştir. Feminist sanat anlayışının önem kazandığı 1970’lerde düzenlenen sergilerdeki sanat eserlerin yaklaşık yüzde yirmi ikisi kadın sanatçılara aittir. “İlk kadın sanat örgütü, 1969’da New York’ta kurulur. Bir sonraki yıl Lucy Lippard, kadın sanatçıların müze ve sergilerden neredeyse tamamen dışlanmalarını protesto etmek için Kadın Sanatçılar Geçici Komitesini kurar. Böylece kadın sanatçıların oranı yüzde beş ile on arasında değişirken 1970’te düzenlenen sergideki eserlerin yüzde yirmi ikisi kadın sanatçılara ait olur. Ancak devam eden feminist etkinliklere karşın bu oran bugün de aşağı yukarı aynıdır.” (Antmen, 2021). Sanatın her alanında kadınlar kendilerini erkek ressamların yarattığı eserlerde görsel özne veya görsel nesneye indirgenmiş halde bulmuşlardır. Özellikle Thalia Gouma ve Patricia Mathews’in yazdıkları makale küresel anlamda önemli bir etki yaratmıştır.

Şekil 12. Guerilla Girls Afişi, kaosgl.org, 2023

Gerilla Kızların 1989’da hazırlamış oldukları afişte, Kadınların Metropolitan Müzesine girebilmeleri için çıplak mı olmaları gerekir, sorusuna aradıkları yanıt kadınların sanat ortamına sadece bedensel bir nesne olarak katılmalarının tepkisel bir yansıması olmuştur. Bunun yanı sıra eril sanat ortamlarında sergilenen eserlerde kadınlar ve LGBT bireylerinin eserlerinin yeterli derecede temsil edilmemesi toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi açısından bakıldığında eleştirilerin odağında yer almıştır. Kadın sanatçılar, sanat tarihinin geleneksel kurallarına karşı çıkarak erkek bakış açısını yok sayıp kadınlığı temsil eden figürlerin yerine yenilerini koyarak yepyeni bir bakış açısı sunmayı başarmıştır. Bu önemli değişim, cinsellik ve kadın bedeni gibi tabulaştırılan konuların dışında farklı temaların keşfedilmesine olanak sağlamıştır. Sanatçılar, cinsel organ tasvirlerinden, adet kanına, hamilelik ve doğum gibi durumlardan kadın cinselliğine kadar birçok kadınsı deneyimi betimleyerek kadınların bedenleri üzerindeki kontrollerini geri kazanmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan feminist teori kadının bedenini tanımlama sürecini temel alarak kendine güçlü bir kimlik oluşturmuştur. Kadın bedenini tanımlamasının yanı sıra çeşitli etnik ve cinsel kimliği kapsamı ile feminist teori çeşitli ayrımcılık türlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Postmodernizmin etkisinin hissedilmeye başlandığı 1990’lı ve 2000’li yıllarda Feminist sanat, daha karmaşık bir olguya doğru geçiş yaşamıştır. Feminist teori politik, kültürel ve sosyal konuları keşfetmeye başlayarak sanat eserlerinde etkisini gösterirken yeni medya sanatının ve teknolojik olanakların artması birçok feminist oluşumun arasındaki iş birliği ortamını geliştirmiş ve ortaya konan çalışmalar geniş kitleleri etkisi altında bırakmıştır. 1969 yılında ABD’nin New York kentinde kurulan ilk kadın sanat örgütü Sanat Emekçileri Koalisyonu’ nun

siyasal bağlamda yetersiz olduğu düşüncesi ile Kadın Sanatçılar Devrimde örgütü kadınların sanat dünyasında yaşadıkları zorlukları ele almak amacıyla kurulmuştur. Bu yeni örgütte kadın sanatçıların sergilerde yeteri kadar yer almaları konusunda etkin olamamıştır. Lucy Lippard, kadın sanatçıları savunmak ve aynı zamanda toplumu bilinçlendirmek adına Kadın Sanatçılar Geçici Komitesi'ni kurmuştur. 1971 yılında kurulan Sanatta Kadınlar örgütünün Kadınlar Kadınları Seçiyor adıyla açtıkları sergide yüz dokuz kadın sanatçının eserleri ile yer alması sanat camiasında önemli bir etki bırakmıştır. Linda Nochlin'in 1971 yılında yazdığı Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok? isimli makalesi ile sanat tarihinin erkek egemen doğasına meydan okuması ve kadınların dışında diğer dezavantajlı grupların da dışlanması sorununu gündeme getirmesi feminist bakış açısıyla nasıl değiştirilebileceği konusunda ipuçları veren önemli metinlerden biri olmuştur.

IV. ÇAĞDAŞ SANAT

Sanat eserlerinin yapıldığı dönemin tarihsel koşullarını derinlemesine incelemek sanat eserlerini anlamak adına büyük önem taşımaktadır. Çağdaş sanatın oluşum sürecini anlayabilmek için de yine aynı şekilde 1980’li yılların öncesine bakmak gerekmektedir. “Çağdaş sanat kendiliğinden ortaya çıkmamıştır sanatın anlam ve amacına ilişkin kapsamlı tartışmaların ve geçmiş sanat biçimlerinin hem devamı hem de onlara karşı bir tepkidir.” (Whitham, Pooke, 2022: 26). Çağdaş sanat anlayışının ortaya çıkışından neredeyse bir asır öncesine dayanarak süreç içerisinde değişip gelişen sanat akımları kendinden sonra gelen akımların şekillenmesinde rol oynamıştır. Geleneksel sanat anlayışına karşı koyarak ezber bozan Fovist sanatçılar Paris’te açtıkları reddedilenler sergisi ile dönemin sanat anlayışına karşı çıkıp eleştirilerin odağında yer almışlardır. Canlı renkleri ve ustaca kullanılan fırça teknikleri aynı zamanda cesur yaklaşımları ile dönemin geleneksel normlarına meydan okumuşlardır. Ve sanat pratiklerini belirli kalıpların dışına çıkararak derin bir yaratıcılık ortamının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Modern sanatın kökenini oluşturan bu yenilikçi yaklaşım toplumda meydana gelen kültürel, siyasal ve ekonomik değişimlerle paralellik göstermiştir. Sanayileşme döneminin beraberinde getirdiği sorunlara bir tepki olarak ortaya çıkan modernizm akımı doğayı ve doğal yaşamı temsil ederek materyalist bakış açısına tepki göstermiştir. Bunun yanı sıra sömürgecilik anlayışının hâkim olduğu bir ortamda modernizm sömürülen halkların sanat eserlerinin müzelerde sergilenmesine karşı tepki koyma amacı taşımasıyla sanatın tek başına var olmadığını, yaşanan dönemin kültürel, sosyal, ekonomik, felsefi ve tarihi süreçlerinden derinden etkilendiğini vurgulamaktadır. Bu dönemde yaşanan değişimin çağdaş sanatın temellini oluşturduğu düşünülmeyle birlikte yaşanan gelişmelerin Postmodernizmin başlangıcını oluşturduğu varsayılmaktadır. Modernizmle birlikte izleyicinin pasif olarak bırakılmayıp bir değer olarak kabul edilmesi aynı zamanda sanatçının ve izleyicinin deneyimlerinin sanat eserine farklı bir yorum olarak katkı sağlaması yeni fikirlere

kapı açmıştır. Postmodernist felsefenin önde gelen isimlerinden biri olan Jacques Derrida yapı sökülme terimine önemli ölçüde odaklanmış sınırlandırmaların potansiyel anlamları kısıtladığını ifade ederek kelimelerin özünün, tanımının çok ötesinde olduğunu ifade etmiştir. Derrida'nın Post modern anlayışla ele aldığı yapı sökülme kavramı çağdaş sanatta kullanılan malzemelerin amaçları dışında birçok duruma hizmet etmelerine ortam hazırlamış ve bu malzemeler toplumda sosyal, kültürel sorunları ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Toplumsal dinamiklerin sürekli değişim göstermesi özellikle ikinci dünya savaşının olumsuz sonuçları sanat ortamlarını da etkisi altına almıştır. 1960'lı yılların sonlarından başlayarak günümüze kadar uzanan çağdaş sanat anlayışı insan, göç, kültür çeşitliliği, küreselleşme, kimlik ve teknoloji gibi birçok konuyu ele almış ve yeni üretim yöntemleriyle bu temaları sanat eserlerine dönüştürmüştür. Üzerinde durduğu konuların eksik ve aksak yönlerini farklı bakış açılarıyla vurgulayarak, bu konulara sıra dışı yorumlar getirmiştir. "1960'lı yıllarda dünya bakış açılarının değiştiği, doğru bilinen şeylerin sorgulandığı, her alanda insanların farklı düşüncelerde radikalleştiği ve ayrımların giderek keskinleştiği, isyan dalgasıyla beraber birçok sanat akımının politik duruşlardan ve dünyada yaşanan sorunlardan etkilenip kendi eserlerine yansıttığı ve bu açıdan da oldukça verimli bir dönem olmuştur." (Otman, 2020: 28). Çağdaş sanatın temel amacı sanat eserlerinin görsel bir şölene dönüşmesinden ziyade verdiği mesajlarla gelenekselin sağlam duvarlarını yıkıp farklı materyalleri mekânın ötesinde yepyeni bir aşamaya taşıma ve yeni bir anlam yaratma çabası olmuştur. Soyut sanat, heykel, enstalasyon, performans gibi disiplinleri bünyesine alan çağdaş sanat içinde bulunulan anı önemsermiştir. 1950'li yıllar ile beraberinde gelen köyler ve kentler arasındaki hareketlilik, hızla değişim gösteren kent yaşamı bunun yanı sıra teknolojinin ilerlemesi, siyasi çalkantılar, göçle yer değiştiren insanların uyum sağlama ya da sağlayamama süreçleri ve bunun gibi daha birçok gerçek, sanatın gündemini şekillendirmiş, insana ait olan her olgu çağdaş sanatta kendisine yer bulmuştur. Sanatçılar içinde insanın gerçekliğini barındıran her unsuru etkileyici yönleriyle öne çıkarmak amacıyla farklı üretim teknikleri kullanarak sürece hâkim olmuşlar ayrıca kişiliklerinde derin yankı uyandıran her şeyi sanat eserleri ile ifade etmişlerdir. Eleştirelliğin, özgünlüğün ve deneysel yaklaşımın karakterize bir şekilde kullanılması, geleneksel ifadeleri yok sayarak yeni bir yaklaşımın benimsenmesi bireysel ifadelerin ön plana çıkmasına olanak

sağlamıştır. Çağdaş sanatın sunduğu özgür ifade ortamı sanatçıları etkilemiş ve normlara karşı koymaları konusunda yeni bir ifade biçimi sunmuştur. Sanat eserlerinin anlatmak istedikleri konu ve durumlar kasıtlı bir şekilde izleyicinin yorumuna bırakılacak şekilde oluşturulmuştur. Bu durum sanatçı ve izleyici arasında etkileşimin oluşmasına olanak sağlamış, izleyiciler deneyimin bir parçası olmuştur. Sanat, sınırlarını aşarak ve yarattığı dile odaklanarak özgürleşmeyi başarmıştır. Bedenin, nesnenin, hareketin, mekânın, doğanın sorgulanması ve sanat nesnelere haline dönüştürülmesi dijital sanat gibi yenilikçi birçok alanı etkilemiş yeni sanatsal düşünme biçimlerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Malzemenin sanattaki rolü değişmiş bunun yanı sıra yeni, keşfedilmemiş ve alışılmamış olanı kucaklama isteği bilinçli bir şekilde sanat tekniklerine yansımıştır. Tekniksel anlamda ortaya çıkan yenilikler sanat kavramında da değişim yaratmış, sanat dünyasındaki çeşitlilikten ve dinamiklerden faydalanan sanatçılar için geleneksel kısıtlamaların olmadığı kendilerini özgürce ifade ettikleri bir ortam yaratıp aynı zamanda izleyicilere entelektüel ve duygusal deneyimler sundukları bir alan açmıştır. Çağdaş sanat, günlük hayatın içerisinde yer alan, düzenlemelerin, sözleşmelerin ve bürokratik prosedürlerin sınırlarının dışında var olan bir özgürleşme alanı olmuştur. Sanatın özünde barındırdığı özgürlük anlayışı soyut bir kavram olmanın çok ötesindedir. Sanatçı olarak bağımsız çalışma, dar kalıplardan kurtulma kişinin yaratımlarına ve varoluşuna derin bir anlam aşılama fırsatında yatmaktadır. Aynı zamanda sanat eserlerine ilgi duyan izleyicilere fikirlerin, formların ve materyallerin etkileşimini kısıtlama olmaksızın yorumlama özgürlüğü vermektedir. Bu özgürlük, sanatçının niyetini açıkça belli etmesinden ziyade bireylerin kişisel deneyimlerinden elde ettikleri düşünce ve duygularını sanat eserleri çerçevesinde yorumlamalarına olanak tanımaktadır.

A. Çağdaş Sanatçıların Eserlerinde Feminizmin Yansımaları

Sanatın feminist hareket ile bir araya gelmesi kadın sorunu denen meselenin büyük bir etki yaratmasına olanak sağlamış, sanat eserlerine günlük deneyimlerini ve verdikleri mücadeleyi aktaran kadın sanatçıların da sürece dahil olması ile birlikte sanat ortamlarında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Seslerini güçlü bir şekilde duyurmaya başlayan kadın sanatçılar kadınların uğradığı maddi manevi

şiddeti, kimlik problemlerini var olan siyasal ve kültürel faktörlerin olumsuz bakış açıları üzerinden ele alıp daha özgür bir ortamda eleştirme fırsatı yakalamışlardır. Kendilerini özgürce ifade etmek, toplumsal normlara karşı koymak ve aynı zamanda toplumsal değişimi teşvik etmek adına güçlü bir araç olarak hizmet eden sanat, özellikle çağdaş sanatçılar tarafından çeşitli tekniklerle etkili bir şekilde kullanılmıştır. Fakat bu durumu tersine çevirmek düşünüldüğü kadar kolay olmamıştır. Dünyanın her köşesinde kadın sanatçılar sergilere katılmak konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Erkek egemen anlayışın sanat sahnesinde kadınlara yeteri kadar yer vermeyişi kadınların bir çıkış yolu aramalarına neden olurken kadın sanatçılara eşit fırsatlar tanınmaması ile oluşan endişe ortamı sonucunda feminist sanatçılar haklarını savunmak için Sanat İşçileri Koalisyonu, Devrimci Kadın Sanatçılar gibi örgütsel oluşumlar kurmuşlardır. Bu örgütlerin en önemli amacı, Whitney ve Modern Sanat Müzesi gibi kadın sanatçıların eserlerini görmezden gelen ünlü müzeleri protesto ederek değişiklik yaratma mücadelesi vermek olmuştur. Protestoların sonuç vermeye başlamasıyla birlikte bir yıl içinde müzelerde temsil edilen kadın sanatçıların eserlerinin oranı yüzde ondan yüzde yirmi beşe kadar yükselmiştir. Kadınların eserlerini temsil edebilecekleri ve kendilerini doğru bir şekilde ifade edebilecekleri yeni ifade araçları ile yeni bir sanat platformunda buluşmaları değişim ve gelişimde önemli bir rol oynamış aynı zamanda kadın tabiatının güçlü yönlerinin ön plana çıkarılmasını hedefleyen, geleneksel inançlara karşı koymada beden önemli bir simgeye dönüştürülmesine yardımcı olan özel bir sanat biçimi yaratılmıştır. “Çağdaş sanatçıların insanların bedenlerini nasıl ele aldıklarını düşünün: Sanatçının bedeninden kopararak babasının cesedinin minyatür balmumu temsiline yerleştirmiş olduğu saçları, sanatçının kendi bedeninde yara açarak tuvale veya büstüne damlattığı kan, performans sanatına bir atıf olarak yaptırılan estetik ameliyatlar, yenen bebek ölüleri.” (Stallabrass, 2021: 11). Sanatın bu yeni formu erkek egemenliğinden sıyrılıp güçlenen kadının temsili üzerine odaklanmıştır. Resim, heykel, müzik, edebiyat, tiyatro, performans, fotoğraf ve bunun gibi güzel sanatlara ait olan pek çok alanın kadının toplumdaki konumunu, sosyal koşullarını ve günlük yaşamını vurgulayarak ön plana çıkardığı etkin bir alan olmuştur. Feminist sanatçılar, kadın bedeninin görsel bir nesne olarak kullanılmasına ve cinsiyetler arasındaki ayrımcılığa karşı kendi bedenlerine sahip çıkarak öz değerlerini korumayı amaçlamışlardır. Toplumsal

normların süzgecinden geçerek bireysel kimlik oluşumunun belirlenmesinde önemli ölçüde rol oynayan beden kavramı kadınların toplum tarafından baskılanıp kısıtlanmasına yol açmış ve bu duruma meydan okuyan kadın sanatçılar bu tabuları yıkmak adına bedeni merkeze almışlardır. Sanatın her alanında kadının konu olduğu tüm sanat eserleri erkek sanatçıların bakış açılarıyla şekillenmiş kadınlar kendi bedenleri üzerindeki otoritelerini kaybetmiş ve kendilerine yabancılaşarak erkeklerin arzularını tetikleyen bir nesne olmaktan öteye geçememişlerdir. Feminist sanatçılar özellikle sanat eserlerinde cinsiyet üzerinden yapılan her baskıya karşı koymak adına bedenin değişik yönlerine dikkat çekmeye çalışmışlardır. Çalışmalarda bedenin görsel bir şölene dönüşmesi ve hazza yönelik hizmet etmesine tepki göstererek geleneksel bakış açısına tümüyle meydan okuyup beden üzerindeki olumsuz algının ortadan kalkması için mücadele vermişlerdir. Ve yüzyıllarca kadını çıplak olarak betimleyip nesneleştiren anlayışı eleştirmiş, kadının sanat eserlerinde bizzat öznenin kendisi olması yönünde söylemlerde bulunmuşlardır. Kadın sanatçıların ortaya koydukları eserler içerisinde güçlü simgeler barındırarak izleyiciyi kalıplaşmış siyasal ve toplumsal yargıları sorgulamaya zorlamıştır. Gina Pane, Hannah Wilke, Birgit Jürgenssen, Carolle Schneemann, Ana Mendieta, Eleanor Antin, Cindy Sherman gibi çok sayıda sanatçı etkili figürler kullanarak kadın bedeni üzerindeki yabancılaşma metaforunu ele alıp izleyicilerde yeni pencereler açmışlardır. Farklı bir kadın kimliği oluşturmak, kadına kaybettiği öz saygısını yeniden kazandırmak adına kadın bedenine güçlü vurgular yaparak gelenekseli yıkmaya yoluna gitmişlerdir. Beden üzerinden yapılan pratiklerin sanatta ifade bulmuş hali simgeler ile pek çok unsuru temsil etme amacı taşımaktadır. Kadının yabancılaştığı bedeni ile bir tür bağlantı kurma ve onu geri kazanma çabası olarak görülebilecek olan bu sanat anlayışı bedenin tüm imgelerine müdahaleyi içermektedir. Şiddetin, dönüşümün, sembolik nesnelere farklı ritüellerin oluşturulmasının yaratma sürecinde farklı biçimlerde kendini göstermesiyle ortaya çıkan çalışmalar feminist beden pratiklerinde sıkça kullanılarak izleyicileri düşündürmeye, dönüştürmeye itmiştir. Kadın sanatçılar feminist hareketin ilk dalgası ile sergilerde eşit temsil hakkını elde etmek istemişlerdir. Eserlerinin niteliklerini vurgulamak isterken özellikle kadın bedenine odaklanmışlar, vajinal tasvirleri ve kadının doğurganlığını öne çıkaracak nitelikte çalışmalar yapmışlardır. İlk feminist sanatçılardan olan Carolee Schneeman Et Festivali ve

Adet Günlüğü gibi çalışmalarıyla kadın bedeninin hoşla gitmeyen yönlerine ışık tutmuş, Judy Chicago yirmi iki kadın sanatçı ile ortak çalışarak Akşam Yemeği performansını sergilemiş bu performans ile kadının toplumdaki konumunu eşleştirerek kadınların iş birliği ile çalışabileceklerine vurgu yapmıştır. Chicago Gertrude Stein, Frida Kahlo ve Lee Krasner gibi etkili kadınların çağdaş kadın sanatçıları üzerindeki kalıcı etkisine karşı saygı niteliğinde olan Akşam Yemeği performansına bu kadınlardan bir iz bırakmıştır. Carolee Schneemann ise kadınları kısıtlayan, sınırlandıran yasak olarak kabul edilen bölgelere kasıtlı olarak girerek, rahatsızlık uyandıracak şekilde sınırları cesurca zorlamıştır. Schneemann şok edici performansı herkesin görebileceği ortamlarda vajinasından doğumun kutsallığını ve gücünü simgeleyen bir parşömen çıkarmak üzerine kurulmuştur. Özellikle plastik ve görsel sanatlarda önemli çalışmalara imza atan Judy Chicago kadınların hak ettikleri saygıyı elde edebilmeleri için yoğun çaba sarfederken aynı zamanda yaptığı projelerle kadınların politik, toplumsal sistemlerle doğrudan yüzleşmeleri yerine sanat üzerinden mücadele edebilecekleri alternatif bir alan yaratmaya odaklanmıştır. Chicago'nun önemli projelerinden bir diğeri de Miriam Schapiro ve öğrencileri ile geliştirdiği Kadın Evi'dir. California Sanat Enstitüsü'nde gerçekleştirdikleri bu proje ile bir ev sanat galerisine dönüştürülmüş, kadınların toplumsal rolleri ve ev içerisindeki yaşantıları önemli feminist temalar ile ifade edilmiştir. Chicago Kadın Evi projesini oluştururken kimsenin etkisi olmadan kadınların içinde sadece kendi zevklerine odaklandıkları bir alan yaratmayı ve o alan içerisinde sadece kendi hayallerini gerçekleştirdikleri bir platform sunmak istemiştir. Kadınları sanat dünyasında ön plana çıkarmak amacıyla Kadın Evi projesi kapsamında iki yıl sürecek olan bir atölye programı oluşturulup bu program ile feminist uygulamalar, eleştiri ve teori gibi konularda kapsayıcı bir eğitim verilmiştir. Toplumdaki tüm kadınlara kapısı açık olan bu bina yarattığı güven ortamı ile kadın hareketine kol kanat germiş bunu yanı sıra elde edilen çalışmalar ışığında kadın sanatının temsiline yeterince yer verilmemesi olgusunun dile getirilmesi sanat eleştirmenleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Öyle ki sanat tarihinden kadınların tarihte önemli eserler veremedikleri gerekçesiyle çıkarılmaları bu önemli eksikliğin sık sık eleştirilerin odağında yer almasına neden olmuştur. Bu durumu dile getiren sanat eleştirmenlerinin ataerkil normlar tarafından şekillendirilen standartların yeniden oluşturulması konusunda aktif bir savunucu

olarak varlık göstermeleri kadın sanatçıların görünür olabilme çabalarına katkı sağlamıştır. Özellikle Linda Nochlin' in Neden Büyük Kadın Sanatçı Yok? ismiyle yayınladığı makale erkek egemen bakış açısına ait olan büyük kavramını eleştirmiştir. Bu etkileyici makale sanat tarihinin feminist bir bakış açısı ile yeniden ele alınmasında önemli bir rol oynamıştır. 1973'te sanat eleştirmenleri Griselda Pollock ve Rozsika Parker, kadınların sanat dışı bırakılmasına tepki olarak Kadın Sanat Tarihi Kolektifini kurmuşlardır. Sutherland Harris Ann ve Linda Nochlin 1550'den 1950'ye Kadın Sanatçılar ismi ile uluslararası bir sergi düzenleyerek yüzyıllardır yok sayılan kadın sanatçıların çalışmalarını halkla buluşturmayı amaçlamışlardır. Feminist başlık altında kendilerini tanımlamalarına rağmen kadının bedenini, deneyimlerini ve ev içerisindeki yaşantısını eserlerinde kullanan Louise Bourgeois ve Eva Hesse kadın konusunun dışında kalamamışlardır. Feminizmin çatısı altında buluşan kadın sanatçılar, kadın bedenini tüm yönleri ile ortaya koyan çok sayıda sanat eseri ve performans imza atmışlardır. Ayrıca kadınlıkla özdeşleştirilen örgü, nakış, el işi gibi çalışmaları sanat statüsüne taşımak adına girişimlerde bulunmuşlardır. Tüm bu süreçleri yönetirken kadınların odak noktaları daha fazla insana ulaşmak olmuştur. Resim, heykel, video, performans gibi çeşitli araçlardan faydalanan kadın sanatçılar farklı disiplinlerden ortak temalar oluşturmuşlardır. Bu disiplinlerden faydalanarak oluşturulan Cindy Sherman' nın İsimli Film Kareleri aynı zamanda Carolee Schneemann' a ait olan katılımcıların et parçaları gibi malzemelerle etkileşime girdiği bunun yanı sıra cinselliği, beden politikasını ve güç ilişkilerini sorgulayan Et Festivali, Yoko Ono' nun izleyicilere sanatçının üzerindeki kıyafetlerini kesmelerine izin vermesi ile oluşturduğu Kesim Parçası adlı performansı kadının özgürleşme politikası adına yapılan önemli çalışmalardandır. Elenor Antin'in kişisel yolculuğunu konu alan Geleneksel Bir Heykeli Oymak isimli çalışma yine dikkate değer örnekler arasına girmiştir. Cinsiyete özgü olan deneyimlerin etkili bir şekilde paylaşılması, bilginin güç kavramının kendisi olduğu, geleneksel kadın algısının yıkılması ve kadınların içine sürüklendiği kötü duruma yönelik empati duygusunun geliştirilmesi kadın sanatçıların vermek istedikleri mesajın temelini oluşturmuştur. Kadın sanatçılar ısrarla önemli kabul edilen sanat kurumlarından dışlanmalarını dile getirirken Latin Amerika'da da benzer zorluklar yaşanmış, Meksika'da kadın cinayetleri, aile içi şiddet, eğitimde fırsat eşitsizliği ve bunun gibi pek çok soruna çözüm

üretmek adına Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiştir. Dünyanın pek çok yerinde ses getiren bu tür etkinliklerin varlık göstermeye başlaması buna karşılık olarak ABD'deki feminist sanatçıların uluslararası bir anlayışla benzer problemler üzerinde çalışan sanatçılar ile iş birliği yoluna gitmesi feminist sanatın küresel ölçekte savunulmasına olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda video sanatı, kavramsal sanat ve vücut sanatı gibi kadın deneyimlerinin öneminin aktarıldığı ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklendiği, en önemlisi eril zihniyetin bir öneminin olmadığı özgür bir ifade ortamı sunan araçların kullanımı mesajların iletilmesi konusunda eşsiz bir ortam sunmuştur. Sanatçı ve izleyici arasında bir etkileşim oluşmuştur. Sanatçıların çalışmalarını aktif olarak sunma imkânına sahip olmaları mesajlarını en doğru şekilde izleyiciye aktarmalarına olanak tanımış zaman zaman izleyici de performansla dahil edilerek verilmek istenen etkinin en üst seviyede olması sağlanmıştır. Sanatçının kişisel alanını en iyi aktaran beden sanatının yoğun bir şekilde çağdaş sanatta kullanımı yine izleyici ile doğrudan iletişim kurmak amacıyla feminist sanatta sıkça kullanılmış, sanatçılar derinden hissettikleri deneyimlerini en içten şekilde aktarmak amacıyla kendi bedenlerinin görüntülerini manipüle etmiş, çarpıtmış hatta kendilerine zarar verecek boyuta taşımışlardır. Ana Mendieta'nın gösterileri aracılığıyla kanını ve vücudunu kullanarak izleyici ile ilkel bir bağ kurması, bedenini doğayla, cinsellikle, kimlikle ve kültürel bağlamla olan ilişkisini keşfetmek amacıyla vücut izlerinden faydalanması beden sanatını vurgulayan etkileyici sanat etkinliklerinden biri olmuştur. Diğer sanat türlerinden farklı olarak video sanatı daha fazla insana ulaşmak konusunda devrim niteliğinde bir imkân sunmuştur. Eril bakış açısını gölgede bırakarak feminist sanatçılar tarafından verilmek istenen fikir doğrudan halka sunulabilmiştir. Bu doğrultuda Mierle Ukeles müze ortamında ev işleri yaparak gerçekleştirdiği Bakım Çalışmaları serisini oluşturmuş gündelik hayat ile sanat arasındaki çizgiyi olabildiğince bulanıklaştırıp kadının emeğine ışık tutmuştur. Buna paralel olarak kadının olumsuz tasvirini ortadan kaldırmak amacıyla kitle iletişim araçlarında yayınlanan görüntüleri video kolajı aracılığı ile yeniden kullanıp cinsiyetçi mesajlara odaklanan Dara Birnbaum dikkate değer bir etki yaratmıştır. Beğenilen bir dizinin cinsiyetçi mesajlarını Wonder Women isimli video çalışmasıyla yayınlaması ile dizinin alt metinde verilen ön yargılara ışık tutmuştur. Miriam Schapiro 1970'li yıllarda boya, kumaş ve çeşitli malzemeler kullanarak dikiş,

kancalama, applike gibi kadınların kullandığı geleneksel tekniklerden faydalanarak yüksek sanat anlayışının sınırları içerisine kadınların el işlerini katmış, bu şekilde kadın işi algısına meydan okumuştur. Kadınların el işlerinin estetik niteliklere sahip olmasına rağmen sanat olarak kabul edilmemesi, bu işlerin sıradan nesnelere olarak algılanması ve değersiz olarak yaftalanan bu işlerin sadece kadınların yapabileceği düşük seviyede işler olarak görülmesi sanatçı tarafından büyük bir eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Sanatçı teknik beceri olarak algılanan bu ürünleri sanatsal çalışmalarla birleştirmiştir. Aynı zamanda sanatçı kadınların yaratıcılıklarını zorlayarak elde ettikleri nakış işlerini yeniden şekillendirmiş ve bu şekilde kadın ürünleri kişisel ve politik anlayışı temsil edecek şekilde kabul görmeye başlamıştır. Farklı materyallerin bir arada kullanıldığı bu çalışmalar ile sanat anlayışı beklenmedik açılımlar göstermiş, sınırlarını zorlamıştır. Nancy Spero ataerkil anlayışın haksız uygulamalarına tavır olarak tarih boyunca kadınların toplumdaki rolünü incelemiş, zamana notlar ismini verdiği belgelerle kadınların önemine ışık tutmuştur. 1990'lı yıllarda sanatçılar kişisel süreçlere odaklanarak kendi iç dünyalarını ifade etmeye çalışmış, sıra dışı materyaller kullanarak feminist sanatın etkisini farklı bir boyuta taşımışlardır. Bu doğrultuda kanlı iç çamaşırları, kullanılmış prezervatifler, çoraplar ve bunun gibi birçok materyali kullanarak "Yatağım" isimli çalışması ile tavır sergileyen Tracey Emin öncesindeki feminist sanatçıların perspektiflerinden yola çıkarak izleyiciyi kendi kişisel yolculuğuna dahil etmiştir. Feminist bir hukukçu olan Kimberlé Williams Crenshaw 1989 yılında ırk, cinsiyet ve cinsel yönelimin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini, tüm bu faktörlerin tek başına analiz edilemeyeceği görüşünü öne sürmüştü ve bunu Kesişimsellik kavramı ile açıklamıştır. Birçok sanatçı tarafından kabul gören bu tutum feminist hareketin tüm süreçlerinde etkili olmuştur. Sanatçılar, cinsiyet, ırk, kültürel miras ve engellilik dahil olmak üzere kimlik çeşitliliğinin tüm yönlerini sanat eserlerine ustaca kullanmışlardır. Feminist hareketin ilk dönemlerine dahil edilmeyen siyahi kadınlar, aynı zamanda ikili cinsiyet normunun dışındakiler daha doğrusu kadın kimliğinin ötesindeki bireyler temsili olarak sanat dünyasında yer almıştır. Kadın kimliğinin dışında siyahi kimliğini de sanat eserlerinde vurgulayan Helen Sebidi bahsi geçen temsil ile ilgili önemli eserler vermiştir. Güzellik anlayışına yaptığı resimler ile karşı çıkan Afrikalı-Amerikalı ressam Mickalene Thomas, bunun yanı sıra mükemmel vücut ve gözleri fırça darbeleriyle yok eden Beauty Interrupted ismini verdiği

çalışması ile Mary Schelpsi ve bu görüşe sahip olan birçok sanatçı güzellik algısına dair bir kesinti yaratmaya çalışmışlardır. Feminist sanatçıların 70'li yıllarda odaklandıkları kadın deneyimi konularından kısmen uzaklaşarak 80'li yıllarda kendine dönük bir anlayışa evrilmeleri feminist anlayışın içerisinde sürekli var olan bir dinamikle geliştiğini göstermektedir. Bununla birlikte farklı anlayışa sahip olan sanatçıların odaklandıkları en büyük problem olan toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama çabası, ifade biçimleri gibi tekniksel açıdan farklılık gösterse de temel amaç değişkenlik göstermemiştir. 1985'te varlık gösteren Gerilla Kızlar grubu sanatta ırkçılık, cinsiyetçilik ve bunun gibi ayrıştıran her olguya karşı sürdürülen mücadelede ön planda yer almışlardır. Bu grubun önemli kurumlarda yaptıkları güçlü protestolar, performanslar ve eylemler büyük etki yaratırken slogan olarak kullandıkları "Kadınların müzelere girebilmeleri için çıplak mı olmaları gerekir?" sorusu erkek üstünlüğünün açıkça görüldüğü sanat ortamlarını eleştiren önemli bir sembol olmuştur. Gerilla kızlar verdikleri bu mücadele ile buldukları sanat ortamından dışlanmamak adına takma isimler kullanarak goril maskeleri takmışlardır. Duvarlara astıkları posterler aracılığı ile yaptıkları gösterilerde alaycı sloganlar ve mizahi resimler kullanmışlar, politik ve sosyal anlamda iletmek istedikleri mesajları çekinmeden paylaşarak feminist sanatta büyük bir devrim yaratmışlardır. Gerilla kızların sanat çevrelerinde var olan adaletsiz düzenin ve kadını nesneye indirgeyen anlayışın ortadan kalkması adına verdikleri mücadeleleri nispeten olumlu sonuçlar vermiştir. Barbara Kruger, Jenny Holzer ve daha birçok sanatçı ataerkil normları yok etmek amacıyla kitlelere reklam üzerinden ulaşmayı hedeflemişler, görsel anlamda çekici olan görüntüler üzerinden etkili sloganlar ile verdikleri mesajlar aracılığıyla çok sayıda insana ulaşabilmişlerdir. Enstalasyon sanatı da geleneksel normları yıkmak amacıyla kullanılan etkili türlerden biri olarak hizmet etmiş ve çok sayıda sanatçının kullandığı türlerden biri olmuştur. Özellikle Sandy Orgel Kadın Evi projesi ile bir dolaba yerleştirdiği cansız manken üzerinden kadınların evden çıkıp gerçek hayatın özneleri olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Kadın imajının, kişiliğinin veya fiziksel olarak formunun sembol olarak bir sanat eserinde kullanılması, kadınları nesneleştiren, kadınlık kavramını sorgulayan tüm tavır ve tutumlara meydan okumak için sanatçılar tarafından önemsenmiştir. Kavramsal sanat somutun ötesine geçerek vermek istediği mesaj ile feminist sanatın odağında yer almış, sanatçılar bedeni kullanarak kavramsal sanatın her

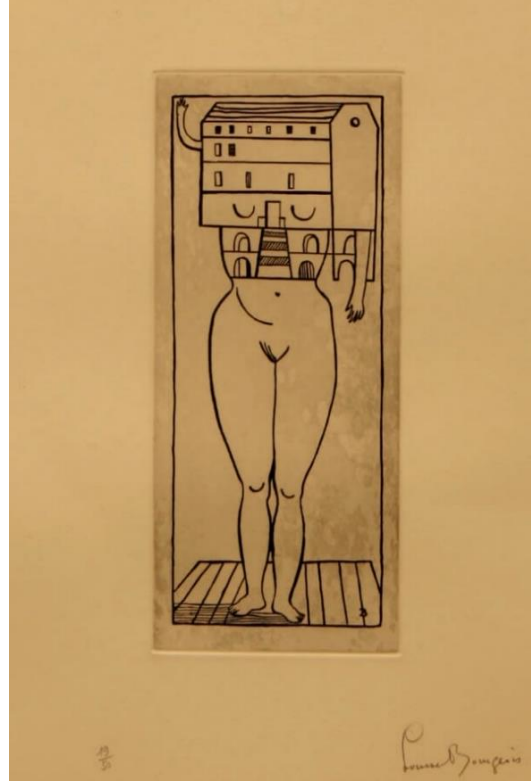
alanından yararlanmışlardır. Gösterenden bağımsız olarak var olamayacak bir gösterilenin varlığına dikkat çeken Derrida ise sadece fiziksel gerçeklik ile açıklanamayacak bir eylemin toplumsal, kültürel ve dil bağlamında da anlamlandırılması gerektiğini vurgulamış, bu doğrultuda çağdaş sanatın sıklıkla ele aldığı kadın bedeninin tek bir bakış açısıyla ele alınamayacağını, çok yönlü olarak incelemek gerektiğini vurgulamıştır. Sanatçılar çeşitli görüş ve yöntemlerle birbirinden ayrılmış, bazıları ele aldığı konuları yapı söküme uğratmış, bazıları ise göstergebilimin yüceliğine odaklanmışlardır. Tüm bu değişkenlere rağmen sanatçılar kadın bedeninin büyüleyici bir nesne olması fikrine karşı durmak gibi ortak bir paydada buluşmuşlardır. Feminist sanatçıların, resim, video, enstalasyon, fotoğraf, performans gibi çeşitli sanat türleriyle bu algıyı kırmak adına ortaya koydukları çalışmalar ve kullandıkları yöntemler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1. Resim Sanatı

20. yüzyıldan itibaren soyut ifadeleri yansıtmak için farklı renk ve çizgilerin kullanılmasıyla karakterize edilen çağdaş sanatta resim önemli dönüşümler yaşamış farklı teknik ve üslupları bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Çağdaş resmin en dikkate değer yönü sanatçıların duygu ve düşüncelerini özgürce ifade edebilecekleri bir alan tanınmasıdır. Bu özgürlük ortamı resim sanatında daha özgün ve kişisel bir yaklaşımın benimsenmesine olanak sunarken aynı zamanda gelişen teknoloji ile birlikte sanatçılar daha geniş kitlelere erişebilir hale gelmişlerdir. Süreç içerisinde figüratif temsil azalmaya başlarken canlı renkler ve soyut formlar resmin içerisinde daha geniş yer tutmaya başlamıştır. Pop Art'ın ortaya çıkması ile birlikte, resim alanında tanıdık nesnelerin ve sembollerin temel malzemeler olarak kullanılması, daha sonra minimalizm ile gereksiz olan şeylerin ortadan kaldırılarak temel unsurların basitleştirilerek vurgulanması anlayışı resim sanatını farklı bir alana taşımıştır. Ayrıca geleneksel normlara karşı çıkan birçok sanat anlayışı ve hareketi resim sanatında deneysel bir şekilde varlık göstermiş kullanılan malzemeler sürekli değişkenlik göstermiştir. Çağdaş ressamlar yağlı boyalarının yanı sıra kumaş, metal, ahşap, plastik ve cam gibi materyalleri çalışmalarına doku ve derinlik katmak için kullanmışlardır. Sanatçılar çalışmalarını toplumsal, siyasal sorunları eleştirmiş ve dönüşüme dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra kadının temsilini geniş bir yelpazeye yaymış, bu konuya farklı

açılardan yaklaşmışlardır. Kadının nesne olarak kullanımının büyük ölçüde eleştiri almasının nedenlerini anlayabilmek adına rönesanstan çağdaş sanata kadar geçen süreç içerisinde kadın figürünün ne şekilde tuvallere yansıdığına bakmak gerekmektedir. Erken rönesans dönemi ressamı kadın figürlerinin tasvirinde Sandro Botticelli'nin ünlü tablosu Venüs'ün Doğuşu'na kadar Havva tasviri dışında kadınları nadiren çıplak olarak betimlemiştir. Rönesans ile beraber sanatçılar kadın figürlerine daha çok yer vermeye başlayıp bu figürleri kusursuz bir güzellik anlayışı ile ifade etmeye çalışmışlardır. Barok sanatında ele alınan kadın figürleri daha dinamik bir tarzla ön plana çıkarken kadınlar genellikle zevk ve eğlence kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Rokoko'da kadın, romantizm temaları içerisinde yer almış, gizli ilişkiler, aşk yaşayan sevgililer gibi toplum tarafından hoş karşılanmayan temaların içerisine hapsedilmiştir. Kadının çıplaklığının cesurca göze sokulduğu Neoklasizm akımı ile bireylerin ruh hallerine önem veren Romantik akım kadının güzelliğini yeni bir bakış açısı ile ele almıştır. Romantik dönem sanatçısı olan Eugène Delacroix "Halka Yol Gösteren Özgürlük" tablosundaki Antik Roma kıyafetleriyle süslenen kadın figürü ile nadiren de olsa zamansız bir özgürlük anlayışını temsil etmiştir. Realizm ile ideal olarak gösterilen kadın figürlerinden uzaklaşıp insani duyguları yücelten ve gerçekliğe odaklanan bir anlayışın gelişmesi ile birlikte sanatta önemli bir değişim yaşanmıştır. Fakat tarih boyunca ifade edilen kadın figürlerinin neredeyse tamamı eril zihniyetin şekillendirdiği kurallar doğrultusunda tasvir edilmiştir. Feminist anlayışı sanatla buluşturan sanatçılar kadının uğradığı bu aşağılayıcı tutumu yok etmek amacıyla özgür bir ortam sağlayan çağdaş sanat aracılığıyla resim sanatında yüzyıllarca sürdürülen eril tutuma karşı çıkmışlardır. Çağdaş resim ile standartlaşmış güzellik anlayışına, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik eleştirel bir duruş sergilemişlerdir. Kadın konusunu irdeleyen sanatçılardan bir olan Frida Kahlo kürtaj, kadınlık ve doğum gibi temaları korkusuzca irdelemiş ve kendi deneyimlerini tuvale aktarmıştır. Aynı şekilde feminist bir ressam olan Jenny Saville kadın bedeni üzerinden insan formunun sanatsal ifadesine odaklanmış toplumsal kavramlara meydan okumuştur. ABD tarihinde uygulanan ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi kavramlara sanatıyla güçlü bir mesaj veren Kara Walker, figüratif çalışmaları ile insanları düşünmeye sevk eden ve LGBTQ+ bireylerinin haklarına sahip çıkan Nicole Eisenman, aynı şekilde Gerilla Kızlar, Jenny Saville, Mickalene Thomas, Sue

Williams gibi sanatçılar sanat dünyasındaki cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele etmişlerdir. Türkiye’de de Feminist sanat hareketinde önemli bir iz bırakan Nur Koçak, Nil Yalter, Şükran Moral, Canan Şenol, İpek Duben gibi birçok kadın sanatçı cinsiyetler üzerinden dayatılan normlara karşı çıkmış, resimleriyle toplumsal bir bilinç oluşturmak için çabalamışlar ve çağdaş sanatın sürekli değişen koşullarına uygun olarak ürünler ortaya koymuşlardır.

Şekil 13. Louise Bourgeois, Ev Kadın, www.peramuzesi.org.tr, 2023

Louise Bourgeois'nın ilk dönem çalışmalarından olan Ev Kadın, kadının eve ya da evin kadına dönüşmesi üzerine yapılmış dikkat çekici çalışmalardan biridir. Sanatçının kendine özgü yaratımlarından biri olan bu çalışma Bourgeois'nin zihninin evin sorumluluklarıyla meşgul olduğu izlenimini uyandırırken bir yandan da evle kusursuz bir şekilde kaynaşmış bir bedenin trajik görünümünü vermektedir. Ev Kadın çalışması ile sanatçı cinsellik, kadın kimliği gibi konulara dikkat çekerek kadının içinde bulunduğu psikolojik durumu yansıtmaya çalışmıştır. “Kadın çıplak olduğunu ve bedenini saklanmaya çalıştığını bilmiyor. Kadının engeli kendisi, çünkü saklanabildiğini hissettiği her an aslında kendisini ele veriyor.” Bir söyleşide sarf ettiği “Bana göre heykel, beden demektir. Bedenim heykelimdir,” sözleri ile üçüncü bir yoruma olanak tanımaktadır. Bourgeois, kadını ve evi sanatın potansiyeliyle açıklamaktadır. Eserde ayakta bir

kadın tasvirine yer verip kadını, ev ile iç içe geçirmiştir. Başı ev şeklinde tasvir edilen kadının vücudunda, kollarında anatominin kuralları dışında bir orantısızlık dikkat çekerken figürün çıplaklığı bunun ve resmin çizim şekli gelenekselin oldukça dışındadır (Peramuzesi.org.tr, 2017). Evin içinde bulunan aynı zamanda ev şekline bürünen kadın sağ elini sallarken izleyiciye mutlu bir ev hayatı olduğunu anlatmaya çalışıyor gibidir. Ancak insan anatomisine aykırı olan kollarının zayıflığı ve küçüklüğü iç dünyasında yatan potansiyel sorunlar hakkında soruları gündeme getirmektedir. Kadının kendini evinin sınırları içerisinde mutsuz, çaresiz ve zayıf hissetmesini sanatçı bu eseri ile sembolik bir şekilde ifade etmiştir. Toplumsal rollerin getirdiği kadını evin içine hapseden ağır normlar ile kadınların karmaşık mücadelelerinin derinliklerini irdeleyen çalışma izleyicide içe dönük gözlemi teşvik eden duygusal bir tepki uyandırmaktadır. Kadın kimliği, cinsellik, aile gibi konuları inceleyen Bourgeois, çalışmalarında kendi yaşamını referans alarak kadınların toplum ile kendi iç dünyaları arasındaki gerilimine ışık tutmayı amaçlamıştır. Sanatçı evin içerisinde var olan iç çatışmaları ve duygusal travmaları ifade ederken kadınların toplumsal beklentilerin tuzağına nasıl düştüklerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Ev ve kadın bedeni metaforuyla acı çeken kadını betimleyen Louise Bourgeois'nın çalışmalarında anlattığı her şeyi çocukluğundan getirdiğini ifade etmesi ile özellikle nefret ettiği baba figürünün eril bir anlayışla nasıl itici bir güç haline geldiğini, annesi ve kendisi üzerinde nasıl hapsolmuşluk hissi yarattığını ifade etmesi toplumsal normların acımasızlığı üzerine güçlü bir mesaj vermesi sanatçının sanat dünyasında önemli bir etki bırakmasını sağlamıştır.

Şekil 14. Miriam Schapiro, Wonderland, americanart.si.edu, 2023

Feminist sanatın önde gelen isimlerinden biri olan Miriam Schapiro, Wonderland isimli çalışması ile özellikle kadınların yaptıkları işlerin el becerisi ile sınırlandırılmasını günlük hayatta kullanılan nesnelere bir araya gelmesiyle oluşturduğu Femmage ismini verdiği çalışmaları ile eleştirmiş aynı zamanda kolaj tekniğinden yararlanarak kendi stilini geliştirmiştir. Ellerinde bulunan malzemeyi değerlendiren, kullandıkları kumaşların kalan parçalarını bile bir işe dönüştüren kadınların el işlerini sadece bir beceri olarak gören anlayışın bu işleri değersizleştirdiğini ifade eden Schapiro bu çalışmaların geleneksel kalıplara sokularak sıradanlaştırılmasına karşı çıkarak sanat dünyasına olan katkılarına ışık tutmaya çalışmıştır. Miriam Schapiro'nun feminist sanatta sınırları zorlayan ve kadınların görünür olmasına yardımcı olan çalışmaları toplumsal cinsiyet rolleri gibi insanları kategorize eden anlayışa bir tepki niteliğindedir. Wonderland isimli çalışmada kumaş gibi bir evde kolaylıkla bulunan malzemelerin kullanılması aynı zamanda çerçeve içerisinde gösterilen çalışmanın orta kısmında bir ev tasviri içerisinde "Evimize Hoş Geldiniz" şeklinde bir metin yer alması bu çalışmanın gelenekselin oldukça dışına çıkmasını sağlamıştır. Kenarı işlemlerle süslenecek tasvir edilen bu çalışma kadının ev içerisindeki rolüne karşı sanatla karşı koyma mesajı veren ve feminist sanat hareketine katkı sağlayan çalışmalardan bir tanesidir.

Şekil 15. Nur Koçak, Vasarely'e Saygı, kavrakoglu.com, 2023

Nur Koçak, Vasarely'yi Anma adlı çalışması ile kadın bedenini ve kadına ait olan objeleri değersizleştirerek cesur bir çalışma ortaya koymuştur. Sanatçı çalışmalarını foto gerçekçi bir tarzla biçimlendirirken çeşitli malzeme ve tekniklerden yararlanmıştır. Özellikle Koçak Fetiş Nesnelere isimli çalışmalarını

vitrinlerden reklamlardan ve dergilerden esinlenerek üretmiş, kadınların toplum algısında cinsel bir nesne olmaktan öteye gidememe durumuna meydan okumuştur. Aynı zamanda döneminde yaşadığı dönüşümlerden etkilenen sanatçı vitrinlerden kaldırılıp mahrem bir havaya sokulan bu ürünleri yaptığı çalışmalarla göze sokarak normalleştirmeye çalışmıştır. Sanatçı foto gerçekçi tarzda ürettiği eserlerini bu alanın en önemli ismi olan Vasarely'ye ithaf etmiştir. Nur Koçak iç çamaşırlarının şehrin vitrinlerinde yer alması ya da mahremlilik algısına büründürülmesi gibi değişen toplumsal oluşumları, eserleri aracılığıyla cesurca ele almıştır.

Şekil 16. : İpek Duben, Şerife, argonotlar.com, 2023

İpek Duben, Amerika'dan döndüğünde, kız kardeşinin evine temizliğe gelen Şerife'nin resmini yapmak istemiş fakat Şerife bunu kabul etmemiştir. Sanatçı ise kadının bedeninin yaralanması ile kendini gösteren vücuttaki mor ve pembe renklerden yola çıkarak içini gazetelerle doldurduğu elbiseleri sanki Şerife içindeymişçesine resmetmiştir. Elbiselerin içini dolduran gazete kağıtları emeği görmezden gelinen, şiddete uğrayan ve her gün öldürülen kadınların haberleriyle doludur. Paradoksal bir şekilde eserinde varlık ile yokluğu iç içe geçiren sanatçı aslında orada olmayan Şerife ile orada olan birçok kadına ses olmuştur.

Şekil 17. Jenny Saville, Propped, www.sothebys.com, 2023

Erkeklerin talep ettikleri güzellik anlayışını eleştirerek kadın vücudunu çarpıtıp istenilenin tersi yönde bir forma sokan Jenny Saville “Propped” isimli çalışması ile Luce Irigaray'ın cinsiyet temelli toplumsal normlara karşı çıktığı makalesinden bir metni birleştirerek güzellik algısına meydan okumuştur. Çalışmada tasvir edilen kadın aynada kendisine bakmakta ve onu sınırlandıran ataerkil anlayışa karşı bir tür tavır sergilemektedir. Var olma mücadelesi veren kadınların onlara dikte edilen güzellik kalıpları içerisinde yok olmalarına karşı tepki gösteren sanatçı bu çalışması ile kadınların her halleriyle güçlü ve güzel olduklarına dair göndermeler yaparak güzellik kavramının sorgulanmasını ve geleneksel anlayışın yanlış algısının kırılması gerektiğini ifade etmiştir.

2. Performans Sanatı

Performans sanatı 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olmasına rağmen sanatçılar tarafından 1960'lı yıllardan sonra yoğun bir şekilde tercih edilmeye başlanmıştır. An'a bağlı olan bu sanat türünde önemli olan yazılı bir metne bağlı kalmadan gerçek zamanlı deneyimlerden oluşuyor olmasıdır. Sanatçının bedeni, hareketleri ve sesi aracılığı ile izleyici üzerinde bıraktığı kalıcı etki bu sanat türünün en temel amacıken, uygulanan her performans anlık ve tekrarı olmayan benzersiz deneyimlerden oluşmaktadır. Yalnızca belirli bir an için var olan performans çalışmaları herhangi bir plana bağlı kalmadan, bilinçaltının etkisinde ve geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurmaktadır. Aynı performans tekrarlansa

bile hiçbirini doğası gereği bir önceki ile aynı olmamıştır. Performans sanatçılarının temel özelliği bedenlerini sanatın dili olarak kullanmaları olmuş ve sanat dünyasının alışlagelmiş tabularını yıkarak izleyici ile etkileşimi en üst seviyeye çıkarmak olmuştur. Sanatçılar performans sanatını geleneksel sanat biçimlerine karşı çıkmamanın bir aracı olarak kullanmış, sıklıkla kimlik, politika ve cinsellik gibi toplumsal konulara değinmişlerdir. Performans sanatını kişilerin dünyayı algılama ve sorgulama biçimi olarak kabul eden sanatçılar geleneksel anlayışa karşı yeni ifade türlerinin üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda feminist sanat hareketi performans sanatı ile güçlü bir ilişki içerisinde olmuştur. Görsel, işitsel sanatlar, dans, tiyatro gibi çeşitli disiplinler ile iç içe geçmiş olan bu ifade biçimi sınırları ortadan kaldırarak belirli bir zaman diliminin içerisine ya da mekâna bağımlı olmadan gösterilmek istenen durumun kendisini sergilemeye odaklanmıştır. Fakat performans diğer sanat türlerinden ayıran en büyük özelliği her ayrıntının son derece gerçek olmasıdır. Özellikle performans sanatının önde gelen isimlerinden biri olan Marina Abramovic performans sanatını açıklarken diğer disiplinlerde var olan her şeyin kurgu olduğunu fakat performans sanatında kurguya yer olmadığını vurgulamıştır. Tiyatroda ketçap kullanarak gösterilen kan performansta gerçek kan ile ifade bulmuştur. “60’ların sonlarında kimse performansa sanat demiyordu. Performans zordur ve vücutla ilgilidir. Orada bulunmanız ve aynı zamanda insanların gelip görmesi gerekmektedir. İkinci kattaki çalışmalar ile genç sanatçıları göreceksiniz. İstanbul’a bir saat uzaklıkta bir yerlerde bir hafta kalıp zihinlerini hazırladılar. İki hafta süresince günlük sekiz saat performans yapıp, bir hafta ara verecek sonra yeniden başlayacaklar. İnsanlar gelip görecekler, başkalarına anlatacaklar, onlar da gelip bir sanat topluluğu oluşacaklar.” (Uğur, 2021:32). Yenilikçi yaklaşımlar için özgürlük tanıyan çağdaş sanat kamusal alanlarda rahatlıkla sergilenebilme olanağına sahip olurken izleyiciyi sanatçı ile etkileşime sokarak izleyicilerin zihninde kalıcı bir izlenim yaratmaktır. Diğer sanat türlerinde olduğu gibi Performans sanatının da nihai amacı beden aracılığı ile kimliklerin keşfedilmesine, toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmasına, farklı cinsel eğilimi olan kişilerin toplumun dışına itilmemesine vurgu yapmak olmuştur. Fiziksel normun araç olarak kullanıldığı bir platformda toplumsal normları, cinsiyet eşitsizliklerini, cinsel yönelim, din, kimlik, ırk gibi konularla alakalı derinleşmiş önyargıları kırmak konusunda eşsiz bir anlatıma sahip olmuştur.

Şekil 18. Marina Abramovic, Rhythm 0, www.kosebucak.com, 2023

Sırbistan asıllı performans sanatçısı Marina Abramovic'in, Napoli'de gerçekleştirdiği Rhythm 0 isimli gösterisi performans sanatının tarihe geçen en unutulmaz ve dehşet verici çalışmalardan biri olmuştur. Sanatçı bu performansı gerçekleştirmek için bir masanın üzerine yetmiş iki parçadan oluşan materyaller bırakmıştır. Çiçek, kek, bıçak, zincir, jilet hatta silah ve mermiye kadar zarar verebilecek her türden eşyanın izleyiciler tarafından diledikleri şekilde kullanılabilceği bir not ile belirtilmiştir. Sanatçının altı saat boyunca hareketsiz kalarak gerçekleştirdiği performans insanların iyi veya kötü olmak arasında yapacakları seçim doğrultusunda derin mesaj verme amacı taşımıştır. Gösteri başladığında insanlar ilk olarak nazik davranmışlardır. Süreç ilerledikçe şiddet kendini göstermeye başlamış özellikle erkek izleyiciler tarafından şiddetin dozu giderek artmıştır. Sanatçı tepkisiz kaldıkça işkence boyut değiştirmeye başlamış, bir adam eline silahı alıp sanatçıya doğrulturken, başkası jiletlerle vücudunda kesikler açarak sanatçıya ciddi zararlar vermişlerdir. Abramovich'in parçalanmış vücudunun fotoğrafları çekilip kadının eline tutuşturulmuştur. Sanatçının ağlamasına rağmen ona nesne muamelesi yapmaktan vazgeçmeyen izleyiciler bu durumu bir çeşit keyif verici etkinliğe dönüştürmüşlerdir. Cinsel taciz ve arkasından gelen tecavüz girişimi bir kadının bu duruma karşı çıkmaya başlamasıyla sonlanmıştır. Ve kadından cesaret alan bir grup insan sanatçının etrafında bir çember oluşturarak sanatçıyı korumaya almışlardır. Abramovich'in parçalanmış vücuduna sarılıp gözyaşlarını silen insanlar sanatçının yaralarını temizlemiş ve onu giydirmişlerdir. Gösteri sona erdiğinde Abramovich'in ona zarar veren insanların üzerine doğru yürümesiyle insanlar, zarar verdikleri nesnenin canlı birine dönüşmesi karşısında dehşete kapılmışlardır. Rhythm 0

performansı ile sanatçı izleyicilere bedenini teslim ederek bir güç dengesizliğine vurgu yapmıştır. Bu performans kadınların, bedenlerini dış kontrollerin himayesine bıraktıklarında kadın bedenini istedikleri şekilde manipüle eden ve üzerinde söz sahibi olma arzusu taşıyan eril zihniyete karşı bir sorgulama biçimi olmuştur. “Tehlikenin tanımını zorlaştırıp kurcalayan sanat anlayışı benim dikkatimi çekiyor. Ve dahası, izleyen şimdi ve burada olmalı. Dikkatini tehlike ile toplamak, şu anın merkezinde bulunmaktır.” (Sanatkaravani.com, 2021).

Şekil 19. Gina Pane, Azione Sentimentale, www.moma.org, 2023

Toplum tarafından eksik erkek olarak tanımlanan kadının sadece üreme nesnesi olarak görülmesi feminist sanatçılar tarafından eleştirilmiş kadın cinsel organı üzerinden yapılan çalışmaların doğurganlık ile ilişkilendirilmesine karşı çıkmıştır. Sonraki süreçlerde kadın bedeni baskılara maruz kalmış bir sonraki aşamada ise çekici ve arzu uyandıran nesnelere dönüştürülmüştür. Gina Pane kadın bedeninin cinsel bir nesne olması fikrine karşı çıkmış ve bu konuya sert eleştiriler getiren önemli performanslara imza atmıştır. Sanatçının çıplaklık ve şiddet içeren çalışmaları bir tür ritüele dönüşmüştür. Azione Sentimentale Gina Pane tarafından yaratılan etkileyici bir performans sanatı eseri, aynı zamanda bedeni fiziksel ve duygusal anlamda yaralayan deneyimlere karşı güçlü bir ifade aracı olmuştur. Paris’te sergilenen performans ile sanatçı izleyici ile etkileşime girmiş vücudunda jilet kesikleri açarak acı hissini izleyiciye aktarmaya çalışmıştır. Performans sırasında keskin nesnelere ile kendini yaralayan sanatçı

insanların yüzündeki acıyı görmeye ve cinsel istek uyandıran kadın bedenini mükemmel olmaktan çıkarmaya odaklanmıştır. Bu yönüyle geleneksel sanat pratiklerinin sorgulanmasını amaçlayan, beden ve acı arasındaki sınırları genişleten Gina Pane feminist sanat akımına katkıda bulunan önemli performans sanatçılarından biri olmuştur.

Şekil 20. Pippa Bacca ve Silvia Moro barış yolculuğunda, www.gazeteduvar.com.tr, 2023

İtalyan Performans sanatçısı olan Pippa Bacca 2008 yılında arkadaşı ile birlikte üzerlerine beyaz bir gelinlik giyerek Tel Aviv’de noktalamayı düşündükleri bir yolculuğa çıkmışlardır. Savaştan etkilenen tüm ülkelerden otostop ile geçip Tel Aviv’e gitmek için yola çıktıklarında insanlara hala güvenebileceğini kanıtlamak istemişlerdir. Giydikleri beyaz gelinliğin bu zorlu ve uzun yolculuğun tüm izini taşımasını istedikleri için yanlarına başka kıyafet almamışlardır. İnsanlara güvenildiğinde iyi ve güzel şeyler ile karşılaşılır diyen Pippa Bacca Türkiye’ye ulaştıklarında belli bir noktadan sonra yolculuğa yalnız devam etmeye karar vermiştir. Gebze yakınlarında bir kamyon şoförünün sanatçıya tecavüz edip öldürmesi ile Pippa’nın dünya barış yolculuğu sona ermiştir. Sanatçı bedeni üzerinden sergilediği bu performans ile kadınları evlere hapseden gelinliği bir araya getirerek toplumsal cinsiyete dayalı normalara dikkat çekmesinin yanı sıra şiddetin olumsuz etkisinden kurtulup insanlara dair güvenin yok olmaması gerektiğini savunmuştur. Fakat kadınların yüzyıllardır mücadele ettikleri eril zihniyetin zorbalığından kurtulamamıştır. Bingöl Elmas Pippa’ya Mektubum belgeselinde şöyle der: “Sana ne olduğunu tahmin ettik, çünkü burada kadın olmanın ne demek olduğunu biliyorduk.” (Asminfilm.com, 2010). Pippa

Bacca'nın performansı feminizmin vurguladığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların güvenlik açısından yetersiz bir dünyada yaşıyor olması ve erkek egemen anlayışın bir türlü aşılmasını üzerine düşündürücü bir etkiye sahip olmuştur. Sanatçının trajik sonu ile son bulan yolculuğu insanlığa hedeflediğinden çok farklı bir mesaj vermiştir. Türkiye'de insanlar Bacca için anma törenleri düzenlemiş bunun yanı sıra Bingöl Elmas siyah bir gelinlik giyerek Pippa'ya Mektuplarım isimli bir belgesel filmi çekip Pippa'nın Türkiye'de ki yolculuğunu tamamlamıştır. "Pippa Bacca ve Silvia Mora Filistin'de İsrail'in saldırılarından dolayı ölen tanımadıkları kardeşleri için acı çektiklerinden yola çıktılar. Fakat Pippa insan olmayan bir insan benzerinin tecavüzüne uğradı ve bu yaratık tarafından öldürülüp ıssız bir yere gömüldü. İnsanın açlığı, en vahşi yaratıklardan daha vahşi kılıyor insanı. Bugün burada Pippa'yı üzüntüyle anıyoruz." (Haberler.com, 2010).

Şekil 21. Yoko Ono, Cut Piece, paint2et.wordpress.com, 2023

Yoko Ono'nun Cut Piece performansı sanatçı ile izleyicinin etkileşimi üzerine kurulan ve sosyal, politik, kişisel konularda sorgulamaya teşvik eden önemli bir çalışmasıdır. Önemli feminist sanatçılardan biri olan Yoko Ono bu çalışmasında önüne bir makas koymuş ve izleyicilerden üzerindeki kıyafetten bir parça kesmelerini istemiştir. Bu kumaş kesme eylemi ile kadın bedenine yönelik olan şiddetin sembolleştirilmesi çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Büyük şaşkınlık yaşayan seyirci, rolüne adapte olarak sanatçının kıyafetlerini kesmeye başlamışlardır. İlk etapta sanatçı ile seyirci arasındaki mesafe bulanıklaşmış ve süreç ilerledikçe sınırlar ortadan kalkmıştır. Siyah giyme zorunlulukları olan seyirciler öncelikle sanatçının kıyafetinden küçük parçalar kesmişler, bazıları

bluzunun ön kısımlarını parçalamış bazıları ise sütyen askılarını kesmeye başlamışlardır. Bu tutum karşısında tepkisiz kalan sanatçı performans halindeyken bir tür transa girdiğini ve bu şekilde korku eyleminin kendini çok fazla hissettirmedini söylemiştir. Sanatçının bu duygusuz ve tepkisiz tavrından cesaret alan izleyiciler kıyafetini parçaladıkları sanatçının kırılma noktalarını ön plana çıkararak onu güçsüz bir konuma yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Sınırları ihlal edilen sanatçı bu performans ile kişisel alanın önemine vurgu yapmak isterken fiziksel varlığı ile etkileşime geçen izleyicilerle daha derin bir bağ kurmaktadır. Performans, kadın aracılığıyla toplumsal rollerin ve kadınlara uygulanan her türlü şiddetin feminist bir keşfi olarak farkındalık yaratma amacı gütmüştür. Kadının pasif konumdayken gücü elinde bulunduranlar tarafından cinsel saldırıya uğramasını Ono performansı ile seyirciye aktarmaya çalışırken kıyafete değil altındaki bedene yapılan saldırıya ışık tutmak istemiştir.

3. Enstalasyon Sanatı

Enstalasyon, Marcel Duchamp'tan etkilenen sanatçıların 20. yüzyılın başlarında birçok sanatsal disiplini bir araya getirmeleri ile oluşan ve diğer sanat türlerinden farklı bir tarza sahip olan sanat türüdür. Yerleştirme sanatı ismiyle de kullanılan enstalasyon belli bir amaç doğrultusunda belirlenmiş nesnelere doğru yerlere konumlandırılması olarak ifade edilirken aynı zamanda nesnelere yerleştirilmesinin ardındaki amacın mekân ile uygun bir ilişki içerisinde olması en temel koşuldur. Sanatçı ve izleyiciye yeni roller biçen bu sanat türü ses, ışık, üç boyutlu objeler gibi pek çok unsuru bünyesinde barındırır. Mekânsal düzenleme izleyiciyi etkilemekte tipik bir strateji olarak kullanılırken aynı zamanda izleyicide farkındalık oluşturmak açısından önemli bir rol oynamaktadır. Enstalasyon sanatının odak noktası, izleyici ile sanat eserini bütünleştirerek izleyicilerle etkileşim kurmak ve izleyicinin esere duygusal ve fiziksel anlamda katılım sağladığından emin olmaktır. Ancak bu şekilde sanat eserinin anlaşılması mümkün olmaktadır. Çalışmalarını oluşturan sanatçılar her türlü malzemeden yararlanarak üretimlerini daha çekici bir forma sokmuşlardır. Karmaşık detaylar ile donatılan enstalasyon çalışmalarında merak ve keşif duygusunun yoğun olması bu sanat türünü diğer geleneksel sanat türlerinden keskin bir çizgiyle ayırmıştır. Her çalışma sanatçıda ve izleyicilerde benzersiz deneyimler yaratarak etkileşimi en üst seviyeye çıkarmıştır. “Sanat ile bütünleştirilmek istenen nesneden

bahsedebilmek için ilk olarak sanatçının mekân ile kurguyu bütünleştirmesi, yaratılan kurgusunun aynı zamanda izleyici ile deneyimlenmesi gerekir. Sanat nesnesi oluşturmaktaki en büyük unsur kurgulandığı mekânın deneyimlenmesine dairdir. Mekân izleyici ve sanatçı için ortaya çıkarılacak olan nesne açısından büyük önem taşımaktadır. Mekanının sanatçı, nesne ve izleyici üzerindeki önemli etkisi, günümüzde mekânın sanat nesnesi haline gelmesiyle sonuçlanmıştır.” (Toluyağ, 2020: 104).

Şekil 22. Canan Şenol, Odalık, dergipark.org.tr, 2023

Canan Şenol, enstalasyon, performans, video, resim ve fotoğraf gibi çeşitli sanat dallarında işler ortaya koyan feminist bir sanatçıdır. Eserlerini politik olarak değerlendiren sanatçı baskı yaratan kurumların kadınlara yaşattığı şiddeti dile getirerek bu konuda eserler üretmiştir. Sanatçı çalışmalarını oluştururken şiddet mağduru olan kadınlarla görüşmüş ve onların yaşadıkları istismarları eserlerinde sıklıkla yansıtmıştır. Şenol, Odalık isimli çalışmasını Osmanlı İmparatorluğu'nun kadınları odalara hapsederek efendilerini mutlu etmek için verdikleri hizmeti yerine getiren cariyelerden yola çıkarak oluşturmuştur. Kadınların her zaman egemen gücün şiddetine uğradığını belirten sanatçı şeffaf odalara çıplak kadın figürleri yerleştirerek bu durumu görünür kılmayı amaçlamıştır. “Odalık, Osmanlılar dönemindeki köle kadınlar. Günümüzdeki kadınların da farklı olduğunu düşünmüyorum. Hep aynı şeyler çevresinde dolaşıp duruyoruz. Her zaman cinselliğiyle ön plana çıkan kadın. Bu kimlik yalnızca erkeklere hizmet etmeyi gerektiriyor; odalarla ilgili. Erkeklere cinsel olarak hizmetin dışında kendine ait bir yaşamı olamayan kadınlar. Odalar ve odaların duvarları şeffaf,

fakat içindeki mantık hep aynı. Bu bir tür saptama. Eleştiremiyorum çünkü hepimiz bu yaşantının içindeyiz. Ben farklıyım demiyorum. Herkes gibiyim. Ben sadece var olan durumu söylüyorum. Baktığında hep utanma; figürlerin hareketlerine baktığın zaman anlam çıkmaya çalışma, isyan var; boyun eğme var. Hepsini içerisine alıyor. Bir sürü kadın var bu durumda. Şeffaf duvarların içerisinde hepsi aynı yerde. Farklı bir yerde değil.” (Artxist.com, 2013).

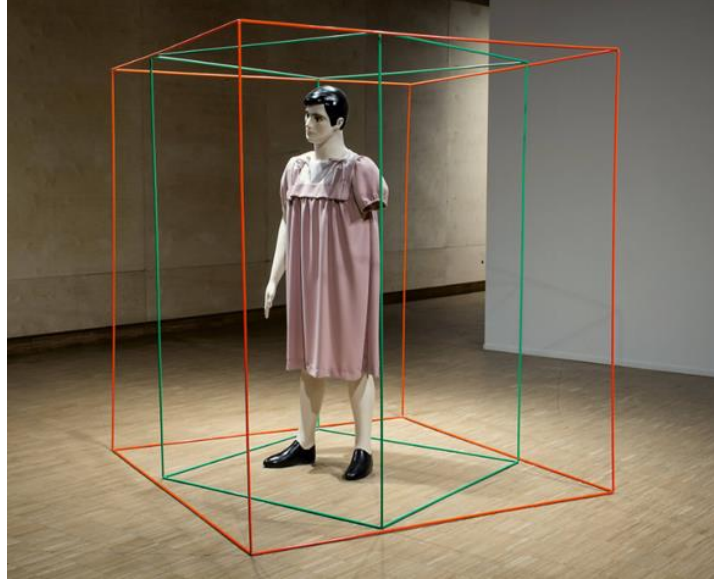
Şekil 23. Judy Chicago, Akşam Yemeği, argonotlar.com, 2023

Judy Chicago'nun Akşam Yemeği olarak isimlendirdiği çalışması feminist hareket içerisinde önemli bir yere sahiptir. Enstalasyon sanatının örneklerinden biri olan çalışma üçgen bir masanın üzerine vajina şeklinde bırakılan 39 seramik plakadan oluşmaktadır. Bunu yanı sıra sanatçı unutulmuş 999 kadının ismini seramiklere yazarak tarihteki bu kadınları onurlandırmıştır. Çalışmanın oluşum aşamasında sanatçı pek çok kadın sanatçı ile iş birliği yapmış, bu sanatçıları seçerken özellikle daha önce sanat çalışmaları değeri görmeyen, farklı etnik gruplardan olan ve işleri ön plana çıkmayan kadınları tercih etmiştir. Toplumsal normlar doğrultusunda kimliğinden dolayı dezavantajlı olan kişileri bu yeni yaklaşımıyla ön plana çıkaran sanatçı geleneksel tanımlamalara meydan okuyarak sanat dünyasında önemli bir değişime imza atmıştır. Bu çalışmanın dönüştürücü etkisi ile birçok sanatçı görünür olmayı başarmış, geleneksel anlayış kültürel ve politik anlamda yeniden şekillenmeye başlamıştır. 1974'ten başlayıp 1979'a kadar dünyanın çeşitli yerlerinde sergilenen çalışma 2007 yılından bu yana New York'taki Brooklyn Feminist Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şekil 24. Nezaket Ekici, Parıldayan Her Şey Altın Değildir Ama, www.serteli.com, 2023

Enstalasyon ve performans sanatında önemli işler ortaya koymuş olan Nezaket Ekici aynı zamanda Marina Abramovic'in öğrencisidir. Sanat pratiklerinde kimlik, cinsiyet, ötekileştirilme, din gibi temaları irdeleyen sanatçı "Parıldayan Her Şey Altın Değildir Ama" isimli performansı ile bakımlı bir kadının altın bir kafese hapsedilmesi üzerinden kadınların hangi statüde olursa olsun kapatıldıkları kafesin altından da olsa bir öneminin olmadığını özgürlüklerini ellerinden alan her şeyin büyük bir kötülüğü temsil ettiğini savunmuştur. Çalışmada kafesin hemen yanındaki duvarda asılı olan otuz anahtara ulaşmaya çalışarak kafesten kurtulmaya çalışan sanatçı bu performansı üzerinden toplumsal normlar ile hareketleri kısıtlanan kadınların özgürlüklerine kavuşmak için verdikleri amansız mücadeleye sembolik bir eylemle atıfta bulunmuştur. Sanatçı ilk başta zorlanmasa da sürecin ilerlemesiyle verdiği çaba eziyete dönüşmüştür. Sanatçının bu kafesten çıkmak konusunda pes etmeden çevirdiği her anahtar, tarih boyunca kadınların eril zihniyet tarafından belirlenmiş kaderlerinden kaçmak için çaresizce maruz kaldıkları eziyetlere gösterdikleri sabrın bir simgesi olmuştur.

Şekil 25. Gülsün Karamustafa, Çifte Hakikat, archives.saltresearch.org, 2023

Gülsün Karamustafa “Çifte Hakikat” isimli çalışması ile toplumsal normların cinsiyet üzerinden kurguladıkları yaptırımlara meydan okuyarak cinsiyeti bir tür cinsiyetsizliğe dönüştürmüştür. Sanatçı yaptığı bu çalışmada kafes içerisine yerleştirilmiş bir bedeni değişik formlara sokarak izleyicileri düşünmeye ve sorgulamaya davet etmiştir. Kafesin içerisindeki mankenin erkek olması buna rağmen pembe bir hamile kıyafeti giymesi bir bütün halinde bakıldığında ise bu figürün bir çocuğu andırması ile sanatçı cinsel kimliğin sınırlarını bulanıklaştırmıştır. Bedenin etrafında bulunan iki farklı kafesten yeşil olan figürün bedeninin sınırlarını keskinleştirirken dışarıda bulunan kafes ise izleyici ile figür arasında bir bariyer görevi görmüştür. Bu temsil ile içine dönük olan bedenin dışarı ile ilişki kurması engellenmiş, cinsel kimliğinden dolayı puslu bir dünyanın ortasında düşünceleri ile baş başa bırakılan kadının bastırılmışlığı yapay bir beden üzerinden izleyiciye aktarılmıştır.

Şekil 26. Tracey Emin, Yatağım, www.milliyetsanat.com, 2023

Tracey Emin “Yatağım” isimli çalışmasında cinsel deneyimlerinden yola çıkarak beyaz çarşafı olan dağınık bir yatağın üzerine yerleştirdiği prezervatifler, çoraplar, sigara izmaritleri ve iç çamaşırlarıyla kadın bedeni ve cinselliğini kısıtlayan toplumsal normlara meydan okumuştur. Sanatçı bu cesur çalışması ile kadınların cinsellikleri üzerindeki baskılara nasıl cevap vermeleri gerektiğine dair göndermede bulunmuş, kadınların kişisel yolculuklarının ve benzersiz hikayelerinin toplum baskılarına rağmen paylaşılmasının önemi üzerinde durmuştur. Toplumun bireyler üzerindeki beklentilerinin sorgulanması gerekliliğini vurgulayan sanatçı paylaşımlarda özerkliğin gelenekseli yıkmak konusunda büyük bir adım olabileceğini ifade etmiştir.

4. Fotoğraf Sanatı

20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan fotoğraf sanatı, dijital alandaki teknolojik gelişimlere bağlı olarak sosyal, kültürel değişimler, yeni düşünce akımları ve çeşitli sanatsal pratiklerle birlikte önemli bir gelişim göstermiştir. Dijital kameraların çağdaş fotoğrafçılıkta devrim yaratacak boyutta geliştirilmesi sanatçıların elde ettikleri görüntülerde kusursuz yaratım sağlamaları, bu yaratımları çeşitli efektlerle geliştirmeleri ve çalışmalarını anında paylaşabilecekleri bir platforma sahip olmaları bu sanat türünün sanat dünyasında kendisine geniş bir yer bulmasına olanak sağlamıştır. Diğer sanat türlerinde olduğu gibi fotoğrafçılıkta da cinsel kimlik politikaları, siyaset, bireylerin iç dünyalarına yönelişleri gibi konular derinlemesine incelenmiştir. Çağdaş sanatta kullanılan bu sanat geleneksel dönemlerin aksine sorgulamayı, düşündürmeyi ve

alternatif yöntemler geliştirerek bunları deneyimlemeyi amaç olarak benimsemiştir. Sanatçılar tarafından fotoğraflar fiziksel olarak manipüle edilmiş ve değişik baskı yöntemleri kullanılarak farklı bir tarz geliştirilmeye çalışılmıştır. Fotoğraf sanatçılarının, içinde buldukları dünyaya aktif bir şekilde karşı koymaları, sosyal sorunlara değinmeleri ve toplumların yüzyıllar öncesinden getirdikleri normları sıklıkla, performans, enstalasyon ve video sanatı gibi çeşitli sanat türleriyle birleştirmeleri izleyicilere yeni bir bakış açısı sunmuştur. Bunun yanı sıra ataerkil düzen içerisinde kadın bedeninin her alanda nesneleştirilmesi algısına meydan okuyan feminist sanatçılar fotoğraflar aracılığı ile izleyicilere farklı bir perspektif sunmuşlardır. Toplumsal değişimin sağlanması ve eşitlik anlayışının geliştirilmesi adına önemli bir ses olarak kabul edilen fotoğraf sanatı ataerkil anlayışın verdiği zararlar, kimlik problemleri, göç sorunları, aile içerisinde yaşanan şiddet olayları, farklı ırktan insanların ötekileştirilmesi gibi insan deneyimlerinden yola çıkarak bu problemlerin çeşitli yönleri derinlemesine incelemiştir.

Şekil 27. Hannah Wilke, Yıldızlaşmış Nesnelere Serisi, streaming.osu.edu, 2023

Çağdaş ve feminist sanatçılardan biri olan Hannah Wilke, Yıldızlaşmış Nesnelere Serisi isimli fotografik çalışmasıyla kadın bedeninin nesneleştirilmesine ve farklı etnik kökenden olan kadınların ötekileştirilmesine karşı çıkmıştır. Sanatçı ironik performansı ile kadınlarla ilgili olan her türlü sorunu ele almış ve kadının toplum tarafından cinsel bir obje olarak görülmesine tepki göstermiştir. Bu konu etrafında şekillenen performansında çiğnediği sakızlara vajina şekli vermiş sonrasında bu sakızları vücudunun belli yerlerine yapıştırıp fotoğraflar

üzerinden mesajlar göndermeye çalışmıştır. Wilke kadın bedenini çevreleyen toplumsal normların kadına nesne muamelesi yapma eğilimini, bedenini çürümüş kadın cinsel organlarından oluşan bir resme dönüştürerek, izleyicinin bakış açısını değiştirip, kadın bedenine duyulan arzuya meydan okumuştur. 203 yarı çıplak fotoğraftan oluşan bu seri ile vücudunu cesurca sergileyen sanatçı feminist bakış açısını vurgulayan önemli kadın sanatçılardan biri olmuştur. “Wilke, cinsel organ biçimine dönüştürdüğü sakızları vücuduna yapıştırıp bu görüntüyü fotoğraflaştırmıştır. Bir tüketim ürünü olan sakızla, cinsellik ve erkek egemenliği kavramlarını ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Sanatçı bedenini ve vajina şeklini verdiği sakız parçalarını vücuduna yapıştırmakla vücudunda meydana gelen değişimi Yıldızlaşan Nesne Serisi’nde “Ben sanatımım ve sanatım bana dönüşüyor” diyerek açıklamıştır. Kendini yaralama eylemi bir tür yıldızlaşmaya dönüşmüştür.” (Antmen, 2021: 257-259).

Şekil 28. [Shirin Neshat](https://gorebildiklerim.wordpress.com/2010/11/27/shirin-neshat/), Allah’ın Kadınları, gorebildiklerim.wordpress.com/2010/11/27/shirin-neshat/, 2023

Shirin Neshat Allah’ın Kadınları isimli çalışması ile İran’da yaşayan kadınların siyasi ve dini anlamda gücü elinde bulunduran gruplar tarafından toplumsal normlar ile baş başa bırakılışlarının hikayesini anlatmaktadır. Sanatçı

fotoğrafları ve video çalışmaları ile siyasi rejimlerin kadınların kimliğini nasıl yok ettiğine ve kadınları ötekileştirdiğine dair vurgular yapmaktadır. Çalışmalarında kendisini sıkça model olarak kullanan sanatçı Allah'ın Kadınları çalışmasında siyah beyaz olan bir fotoğraf karesinde çarşafly bir kadın portresi sunmuştur. Kadının yüzüne, ellerine ve ayaklarına Arapça, Farsça harflerle yazılar yazarak sanatçı, kadının eline tutuşturduğu silah ile bir tür siyasi mesaj vermeye çalışmıştır. Siyasi otoritelerin dinin emirlerine uyma bahanesi ile kadın bedenini sınırlandırması, kadınların fikirlerini yok sayarak Allah'ın emirlerini yerine getirmeleri konusunda uğradıkları baskı sanatçının vurgulamak istediği önemli ayrıntılar olmuştur. Sanatçı fotoğrafta başkaldırıyı değil bir tür teslimiyeti izleyiciye sunarken doğrudan izleyicilerin gözlerinin içine bakması aynı zamanda örtük bir mesajı temsil etmektedir. İran toplumunda yaşayan kadınların erkeklerle göz göze gelmelerinin yasak olması bir defa olsa bile bunun tekrarlanmasının dini açıdan günah olması sanatçının çalışmasında anlatmak istediği şeyin sessiz bir ifade biçimi olmuştur. Neshat'ın izleyicilerin gözlerinin içine bakma cesareti yine de teslimiyet duygusunun sınırlarının ötesine geçtiği anlamı taşımamaktadır. Çünkü sanatçı erkeklerin gözünün içine sadece bir defa bakmıştır ve ikinci defa bakması mümkün değildir. Shirin Neshat yalnızca İran'da kadın olmanın anlamını değil, Amerika'da, yabancı olmanın getirdiği problemleri de sorunsallaştırma imkanını tanır. Neshat, İranlı Mollalar için bir sürgün, ABD'nin ideolojik aygıtları için "Ortadoğulu diktatörlükler" in kurbanı kadınların bir sözcüsü. Asıl önemli olan Neshat'ın tarihsel bir sürecin kadın tanığı olmasıdır. İslam'da iki kadının tanıklığı bir erkeğinkine eşittir. İnsanlık tarihi erkeklerin tarihidir. Bu yönden bakıldığında Shirin Neshat'ın kadın sanatçı olarak tanık olmasının neden önem arz ettiği görülecektir. (Gorebildiklerim.wordpress.com, 2010).

5. Video Sanatı

Sanatçıların eserlerini oluştururken başvurdukları sanat türlerinden biri de video sanatıdır. 1960 ve 70'li yıllarda ortaya çıkan bu sanat türünü sanatçılar görsel ifade biçimlerini izleyici ile buluşturmak amacıyla bir iletişim aracı olarak kullanmışlardır. Diğer sanat türleri ile yoğun etkileşim içerisinde olan video sanatı harekete ve zamana vurgu yapmaktadır. Özellikle bu sanat türünün ses, görüntü ve efekt üzerinde sanatçıya düzenleme olanağı tanınması anlatılmak

istenen konunun izleyicide daha derin bir etki yaratmasına olanak sağlamaktadır. Toplum, cinsellik, teknoloji, kişisel deneyimler ve politika gibi çeşitli konuların dikkat çekilmek istenen yönlerini aktarma fırsatı sunan video sanatı ışık, ses gibi önemli unsurlarla izleyiciyi belirli bir ortamın içerisine çekerek onlara çok yönlü bir deneyim yaşatmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile sürekli kendini yenileyen video sanatı performans, enstalasyon gibi birçok sanat alanını kapsamına dahil ederek alanları sınırlı olan sanat ürünlerinin daha çok insana ulaşmasına olanak sağlanmıştır. Sanatçılar diğer sanat türlerinde olduğu gibi gelenekselin sınırlarını yıkmak için video sanatının gücünden faydalanmışlardır. Sinema ve televizyon gibi kavramların çatısı altında yer aldığı düşünülen video sanatı bu kavramlardan eğlencenin ötesinde geleneksel anlayışı sorgulaması ile ayrılmıştır. Sanatçıların ürettikleri çalışmaları videonun teknolojik imkanlarından yararlanarak kayıt altına almaları performansların özünü yakalamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra diğer sanat disiplinlerine ait olan çalışmaların koruma ve belgeleme aracı olarak kullanılan video sanatı feminist sanatın temel taşlarından biri olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi veren sanatçılar bu etkileyici sanat türünü kullanarak hayal ettiklerinin ötesinde bir izleyici kitlesine ulaşarak vermek istedikleri mesajı doğrudan aktarma olanağına sahip olmuşlardır.

Şekil 29. Nil Yalter, Göbek Dansı, www.artfulliving.com.tr, 2023

Nil Yalter genellikle göç, feminizm, politika ve kimlik gibi konuları eserlerinde yoğun bir şekilde işleyen kadın sanatçılardan bir tanesidir. Sanatçı

Başsız Kadın ve Göbek Dansı isimli yirmi dört dakikalık video performansı ile kadın sorunlarına dikkat çekerek feminist sanat hareketine önemli katkılarda bulunmuştur. Yalter'in fikirlerini açıkça sergilediği video kaydında sanatçı göbeğine yazdığı yazılar ile oryantal müzik eşliğinde gerçekleştirdiği bir performansı izleyiciye sunmuştur. Sanatçı performansı sırasında göbeğine yazdığı yazıları yüksek sesle okuyarak izleyicileri sorgulamaya ve düşündürmeye teşvik etmiştir. Aynı performans içerisinde müziği, dansı, okuma eylemini bir araya getirerek ustaca kullanan sanatçı vermek istediği düşünceyi sıra dışı bir yöntemle ortaya koymuştur. Feminizmi temel alan performansı ile oluşturduğu videoda Yalter, kendi bedenini ustalıkla kullanarak politik düşünceleri merkeze aldığı metni üzerinden kız çocuklarına yapılan sünneti eleştirmiştir. Ayrıca bedene yapılan her türlü algı politikasına karşı önemli bir tutum sergileyen sanatçı performansı ile bu algının varlığını eleştirmiştir. Toplumsal eylemler, siyasi görüşler ve dini inançlar kendilerine has beden stratejileri ile hükmederler. Bu olguların hiçbirinde bedenin üzerinde ikamet eden bireyin kendisi değildir. Bizden bir şeyler uğruna ölmemiz, acı çekmemiz, yaşamamız, vücudumuzda belli başlı işaretleri taşımamız, organlarımızdan ya da onların bazı kısımlarından vazgeçmemiz, istenildiğinde öldürmemiz, istenildiğinde doğurmamız, gerektiği şekilde hareket etmemiz aynı zamanda uygun görüldüğü üzere yine uygun görülen kişiyle sevişmemiz, karar vermediğimiz güzellik ve estetik kalıplarına göre kendimizi şekillendirmemiz beklenir. (Gorebildiklerim.wordpress.com, 2010). Oryantal müzik eşliğinde göbeğine yazdığı yazıları okuyan Yalter, kadının hem iç bükey hem de dış bükey olduğunu söyleyerek kadınların cinsel yaşamına yapılan saldırıları erkeğin bir tür otorite gösterisi olarak ifade etmektedir. Bunun yanı sıra toplumun kısıtlamalarını hiçe saymayı başaran kadınların kişisel ve ruhsal anlamda daha dengeli bir hayat sürdürdüklerini dile getirmektedir. Ayrıca videoda sanatçı Anadolu toplumlarında kadınların hamile kalmaları için dini bir misyon yüklenen kişilerce karınlarına çizilen sembollere gönderme yaparak bu durumu ironik bir dille eleştirmiştir. Sünnet edilen kız çocuklarının ve Anadolu'da gelenekler doğrultusunda kadınlara dayatılan toplumsal normların eleştirildiği bu videoda sanatçı geleneksel tüm kalıplara meydan okumuştur.

Şekil 30. Şükran Moral, Bordello, www.ilkrauntsergi.com, 2023

Çağdaş Sanat Müzesi etiketi yapıştırdığı Genelev kapısının önünde eline for sale yazdığı bir yazı ile arabesk müzik eşliğinde video performansı sergileyen Şükran Moral heteroseksüellik anlayışına karşı çıkarak bunun yalnızca erkeklerin fantezilerinin yarattığı bir ilizyon olduğunu öne sürmüştür. Sanatçı sergilediği bu video performansı için sarı peruk takmış ve cesur gecelikler giymiştir. Moral, Bordello ismini verdiği eserinde abartıyı ve aşırılığı vurgulayarak bilinen kadınlık kalıplarının ötesine geçmiştir. Feminist anlayışı benimseyen diğer sanatçılar gibi bedeninin nesneleştirilmesini çalışmaları ile eleştiren sanatçı vurgulamak istediği düşüncelerini farklı yorumlarıyla ifade etmiştir. Sanatçı performansında mekânsal olarak ironik bir yer değiştirme yapmış, genelevi müzeye dönüştürerek satılık beden kavramına satılık sanatçı kavramıyla karşılık vermiştir. Kapısına çağdaş sanat müzesi yazdığı genelev ile müzelerin ortak özelliği olan sergilemek ve pazarlama yapmak arasındaki benzerliğe dikkat çekmeye çalışmıştır. Moral feminist sanat hareketi bağlamında tüm dezavantajlı bireylerin yanında olmuştur. Aynı zamanda LGBTQ+ bireylerinin toplum tarafından ötekileştirilmesine karşı ağır eleştiriler getirmiş ve onlarla dayanışma içerisinde olmuştur. “Ben şuna inanıyorum ki, feministler tarihte tüm ezilen gruplara ve tabii eşcinsellerle de dayanışma içinde olmuştur. Kadınların erkek elbiselerini giymeleri, George Sand, kendisi erkek olarak giyinerek erkeklerin de kadın giysileri giymeleri konusunda paralellikler bulunmaktadır. Eşcinsellerin ve kadınların problemleri genelde aynı; bu konuda demokrasi savaşı içindeyiz.” (Lgbti.org, 2009)

V. SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde kadınlar belirli roller ile ilişkilendirilmiş ve elde ettikleri başarılar çoğunlukla ya bir erkeğe mülk edilmiş ya da gereken değer verilmeyerek göz ardı edilmiştir. Bilim, sanat, edebiyat, siyaset gibi pek çok alan erkeklere atfedilmiş kadınlar çocuk yetiştirmek, ev işleri ile ilgilenmek, iyi ve itaatkâr bir eş olmakla görevlendirilmiştir. Cinsiyete dayandırılarak oluşturulan rollerin beraberinde getirdiği beklentiler kadın üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Tüm baskı ve zorlamalara rağmen başkaldıran kadınlar sanat, edebiyat, bilim gibi birçok alanda önemli çalışmalar ortaya koymuş fakat ataerkil zihniyetin engellemelerinden kurtulamamışlardır. Kadın olmalarından ötürü yetenekleri sorgulanmış ve erkeklere kıyasla büyük oranda eleştirilmiş ve küçümsenmişlerdir. Tüm bu engellemelere rağmen tarihte önemli işler ortaya koyan ve değeri anlaşılmayan birçok önemli isim eril zihniyetin gölgesinde kalmıştır. Örneğin Antik Yunan döneminde yaşamış olan astronomi, matematik, felsefe gibi alanlarda önemli çalışmalar vermiş olan Hypatia, cinsiyetine uygun olmayan bir rolü üstlendiği için taşlanarak öldürülmüştür. DNA'nın yapısını anlamak adına büyük katkılar sağlayan Rosalind Franklin görmezden gelinirken, Newton'un eserlerini kendi yorumları ile birleştirip Fransızca çevirisini yapan Emilie du Châtelet toplumsal cinsiyet normlarının acımasızlığından kurtulamamıştır. Edebiyat alanında da durum farklı olmamış birçok kadın şair ve yazar etkileyici eserler bırakmış olmalarına rağmen kadın olmalarından dolayı yetenekleri göz ardı edilmiştir. Virginia Woolf, bilinç akışı tekniğini kullanarak edebiyata bir yenilik getirmesine rağmen eserleri uzun yıllar yalnızca feminist çalışmalar kapsamında değerlendirilmiş edebi değeri tam olarak anlaşılamamıştır. Victoria dönemi yazarı olan Mary Ann Evans, 19. Yüzyıl yazarlarından olan Brontë kardeşler romanlarını dönemlerinin katı anlayışından dolayı erkek ismi ile yayınlamışlardır. Brezilyalı yazar Clarice Lispector varoluşsal temalar kullanarak edebiyata farklı bir bakış açısı getirmiş fakat değerinin anlaşılması zaman almıştır. Artemisia Gentileschi Barok döneminin önemli ressamlarından biri

olmasına rağmen babası Orazio Gentileschi ile anılırken, soyut dışavurumcu harekette önemli bir isim olan Lee Krasner eşi Jackson Pollock'un gölgesinde kalmıştır. Fransız ressam ve heykeltıraş Camille Claudel sanat tarihinde önemli bir figür olarak bilinmesine rağmen Auguste Rodin'in sevgilisi olarak anılmaktan öteye gidememiş, aynı şekilde Meksikalı ressam Frida Kahlo, Diego Rivera'nın eşi olarak anılmıştır. Elbette Türk tarihinde de farklı alanlarda başarılar elde eden fakat değeri anlaşılamayan birçok önemli kadın figür bulunmaktadır. Osmanlı döneminde yaşamış olan Nigâr Hanım, Fatma Aliye ve Müfide Kadri Türk edebiyatına büyük katkılar sağlayan yazar ve şairlerden olmalarına rağmen yeterince değer görmemişlerdir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda büyük çaba gösteren Nezihe Muhiddin kadınların oy kullanma haklarını elde edebilmeleri adına mücadele etmiş olmasına rağmen günümüzde hala çok bilinen bir isim olamamıştır. Halide Nusret Zorlutuna toplumsal konularda şiirler yazmış olmasına karşın önemsenmemiş, Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın eşi Remziye Hisar'ın Türk hikayeciliğine verdiği katkı eşinin varlığının ötesine geçememiştir. İlk Türk kadın ressam ve heykeltıraşlarından olan Melek Celal Sofu sanatçı kişiliğine yaraşır şekilde Geleneksel Türk el sanatları alanında verdiği önemli işler ile anılsa da hak ettiği değeri görememiştir. 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni anlayış sanatı, sanatçıyı ve sanat eserlerini geleneksel anlayışın ötesine taşımış, feminist hareketin etkileri sanatçıların eserlerinde kendisine büyük oranda yer bulmaya başlamıştır. Irkçılığın, cinsiyetçiliğin ve tüm ötekileştirilmiş ruhların temsil edildiği feminizm dalgalar halinde ilerleme kaydederek sanat aracılığı ile cesur bir ifade biçimine dönüşmüştür. Sadece beyaz ve soylu kadınların oy kullanma arzusu ile yola çıkmaları üzerine başlayan serüven büyük bir harekete dönüşerek yayılmış ve sürekli kapsayıcılığını arttırarak ayrıştırılan tüm bireylerin sesi olmuştur. Feminizmin dalgalar halinde ilerlemesinin temel nedeni her dalganın kendinden öncekini eleştirerek onda var olan eksiklere odaklanması olmuştur. Kadın sanatçıların sanat çevrelerinde yeterince yer alamamaları, hak ettikleri değeri görememeleri ve Ernst Gombrich gibi sanat tarihçileri tarafından göz ardı edilmeleri üzerine yapılan sorgulamalar feminist sanatta karşılık bularak rahatsız edici bir dille eleştirilmiştir. Çağdaş sanatçıların yaşadıkları toplum ve içinde yetiştikleri kültür etrafında ötekileştirilen grupları temel alarak oluşturdukları cesur çalışmaları feminist mücadele için önemli bir iletişim aracı olmuştur.

Bunun yanı sıra özellikle kadın sanatçıların sergiledikleri cesur duruşa karşı değişim günümüzde dahi istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Kadın sanatçıların ele aldıkları sorunları, dezavantajlı bireyler üzerinde uygulanan maddi manevi tüm şiddeti çalışmalarını arayıcılığı ile vicdanları zorlayacak şekilde gözler önüne sermeleri çoğunlukla sanat dünyasının dışında bırakılmalarına neden olmuştur. Gelişen teknoloji ile birlikte kitle iletişim araçlarının daha çok insana ulaşabilme imkânı tanınması özellikle müze ve galerilerden dışlanan kadın sanatçılara vermek istedikleri mesajları aktarabilme kolaylığı sağlamıştır.

Feminist sanat bağlamında çağdaş sanatçıların sanat pratiklerinde ortaya koydukları eserler aracılığıyla toplumsal bir farkındalık oluşturmak adına verdikleri mücadelenin sonuçları yadsınamaz. Kadın sanatçıların eserleri ile toplumda bir farkındalık yaratma çabaları bunun yanı sıra cinsiyetler üzerinden dayatılan normlarına karşı koyarak kadınların kişisel yolculuklarını ön plana çıkarma mücadeleleri geçmişten bu yana ulaşılacak istenilen seviyede olmasa da belirgin bir değişimin yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Toplumda pozitif yönde değişim sağlamaya çalışan sanatçılar günümüzde hala çetin mücadeleler verirken negatif yönde tepkiler ile karşılaşmaktadırlar. Kadının toplum içerisinde maruz bırakıldığı her türlü şiddeti eserlerinde inceleyen sanatçılar bu durumun bireyler üzerinde bıraktığı kötü etkiye dikkat çekmeye çalışırken sergiledikleri performanslarda çoğu zaman şiddete maruz kalmış ve hatta öldürülmüşlerdir. Bu olumsuzluklara rağmen çağdaş sanatçılar eserlerinde kadın bedeni üzerinden yapılan her sınırlandırmayı eleştirerek kadınların sadece cinsel bir obje olarak görülmesine karşı çıkıp eserleri aracılığıyla bu durumu görünür kılmaya yönelik çalışmaya devam etmektedirler. Yakın geçmişten bugüne çağdaş sanatçıların bu girişimlerinin kadının sanat ortamları içerisindeki yerini belli oranda arttırdığı ancak bu değişimin günümüzde aynı etkiyi göstermediği sonucuna varılabilir. Yapılan araştırmalar sonucunda kadınların sanatta çok sesli alanlar oluşturabilen fırsatları dahilinde her alanda uzmanlaşabilecek potansiyele sahip bireyler olmasına rağmen kadın aleyhine bir eşitsizliğin olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada kadın sanatçılar incelenerek feminist sanat kapsamında değerlendirilebilecek örnekler ortaya çıkarılırken, sanatsal üretim sürecinin sürekliliği çerçevesinde güncel durum analizlerinin gerçekleştirilmesi de önemli bir kazanım haline gelmiştir. Bu bağlamda araştırma dahilinde verilen örnekler ve

analizlere ek olarak yeni örneklerin ortaya çıkarılmasının ve analizlerin yapılmasının mümkün olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla sanat ve düşünce üretimi kapsamında feminizmin daha geniş çaplı bir alan olarak ele alınması ve sanatsal analizin daha da derinleştirilmesi için bu çalışmanın bir kaynak oluşturabilmesi en önemli beklentidir. Gerek bu araştırmanın düzeyinde gerekse bu araştırmadan ileri bir düzeyde feminist sanat ile ilgili yapılacak araştırmalarda bu çalışmanın sağlayacağı katkı önemli bir kaynak olacaktır.

VI. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ANTMEN, A. (2021). **Sanat Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. Baskı.

AKIN, H. (2022). **Ortaçağ Avrupa'sında Cadılar ve Cadı Avı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2. Baskı.

BEAUVOIR, S. (2021). **İkinci Cinsiyet, Olgular ve Efsaneler**, Çev. G. Acar Savran, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı.

GORRİL H. (2021). **Kadından Ressam Olmaz, Çağdaş Sanatta Toplumsal Cinsiyet Değerler ve Cam Tavanlar**, Çev. E.Berrin Alpay, İstanbul, Hayalperest Yayınevi, 1.Baskı.

NOCHLİN, L. (2022). **Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?** Çev. A. Antmen, İstanbul, Hayalperest Yayınevi, 1. Baskı.

ÖZTÜRK, E. (2011). **Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1. Baskı.

STALLABRAS, J. (2021). **Çağdaş Sanat, Bir Tarihçe**. Çev: E. Soğancılar, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1. Baskı.

WOLLSTONECRAFT, M. (2007). **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, Çev. D. Hakyemez, İstanbul, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı.

TEZLER

KORKMAZ, F. (2006). "Eleştiri Kuramı Olarak Feminizm ve Sanata Yansımaları: Feminist Sanat", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi.

OTMAN, S. (2020). “1960 Sonrası Çağdaş Sanatta Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Feminizm: Judy Chicago ve Nur Koçak Karşılaştırması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Güzel Sanatlar Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi.

UĞUR, S. (2021). “Marina Abramovic ’ın Türk Performans Sanatına ve Sanatçılara Etkileri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

MAKALELER

TAŞ, G. (2016). “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt 3. Sayı 5, ss.163-175.

TOLUYAĞ, D. (2020). “Sanat Pratiğinde Enstalasyon, Mekân, Nesne ve Sanatçı Örnekleri”, **Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi**, Cilt 5, Sayı 11, ss.101-114.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1: “Bedenim benim heykelimdir”, <https://www.peramuzesi.org.tr/blog/bedenim-benim-heykelimdir-louise-bourgeois/1207>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2023.)

URL-2: “Tehlikenin Tanımını Zorlayan Bir Kadın / Marina Abramovic”, <https://sanatkaravani.com/tehlikenin-tanimini-zorlayan-bir-kadin-marina-abramovic/>, (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2023.)

URL-3: “Pippa'ya Mektubum- My Letter to Pippa”, https://www.youtube.com/watch?v=n_WbiFrZOH8, (Erişim Tarihi 18 Aralık 2023.)

URL-4: “Barış Gelini Anıldı”, <https://www.haberler.com/guncel/baris-gelini-anildi-haberi/>, (Erişim Tarihi 18 Aralık 2023.)

URL 5: 'Bedenim bana ait!',
https://www.artxist.com/Content/Basinda/041020141458487993_cana_n%20@%20milliyet.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2023.)

URL 6: “Shirin Neshat ve Allah’ın Kadınları”,
<https://gorebildiklerim.wordpress.com/2010/11/27/shirin-neshat/>
(Erişim Tarihi: 25 Aralık 2023.)

URL 7: “şükran Moral ile Röportaj”
<https://lgbti.org/sukran-moral-ile-roportaj/>, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2023.)

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Gülşah ŞAHİN

Eğitim Bilgileri

- Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakóltesi Resim İş Öğretmenliği
- İstanbul Aydın Üniversitesi Görsel Sanatlar Tezli Yüksek Lisans